

TALLINNA ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE INSTITUUT

Joonas Kuusemäe

**AVALIK SFÄÄR NÕUKOGUDE EESTI TELEVISIOONIS SAATE
„AJURÜNNAK“ NÄITEL**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Airi Uuna (MA), Uku Lember (PhD)

Tallinn 2022

SISUKORD

SISSEJUHATUS	1
Historiograafia	2
Allikad ja nende kriitika	4
Meetod	5
1 TEOREETILINE OSA	7
1.1. Habermas ja nõukogude sotsialistlik avalikkus	7
1.2. Nõukogude avaliku arvamuse kujundamine üheastmelise tulva kaudu	9
1.3. Nõukogude avaliku arvamuse kujundamine kaheastmelise tulva kaudu	10
1.4. Avalikkuse loomine televisioonis vaatajakirjade kaudu	11
1.5. Personaalsuse roll Nõukogude televisioonisaates	13
1.6. Ülevaade Nõukogude Eesti Televisioonist	14
1.7. Ülevaade Nõukogude Eesti telepublitsistikast	16
1.8. Nõukogude Eesti Televisiooni tööst vaatajakirjadega	18
1.9. Personaalsuse roll Nõukogude Eesti Televisioonis	19
2 NÕUKOGUDE EESTI TELEVISIOONI AVALIK SFÄÄR ARUTELUSAATE „AJURÜNNAK“ (1978-1982) NÄITEL	21
2.1. Saate taust	22
2.2. Saatejuht	23
2.3. Saate probleemistik: alkoholi kuritarvitamine	26
2.4. Saates osalejad	28
2.5. Saate teemad ja fookus	29
2.6. Vastasleeride olemasolu	30
2.7. Vestluse sujumine ja arvamuste tasakaal	33
2.8. Saate järelkaja ühiskonnas	37
KOKKUVÕTE	41
ABSTRACT	44
KASUTATUD KIRJANDUS	45

SISSEJUHATUS

XX sajand on nii poliitiliste, kultuuriliste ning tehnoloogiliste saavutustega üks inimkonna arengu märkimisväärsemaid aegu ajaloos. Uute tehnoloogiliste saavutustega avastas seni trükipaberil eksisteerinud meedia aina uuemaid ruumilisi dimensioone. Ringhääling XX sajandil on suuresti silma paistnud esmalt raadio ja hiljem ka televisiooni laia kasutus- ja levialaga. Selle võimekus laiendas nii ruumilisi kui ka geograafilisi piire, võimaldades suuremal osal ühiskonnast kogeda nii üleriigilisi kui ka ülemaailmseid sündmusi ning erinevate kultuuride omapärasid ühes ajahetkes teistega.

Nagu mainitud, liikus aktuaalsete sündmuste kajastus ja diskussioon uue meedia laia kasutuselevõtuga lisaks trükimustale ka liikuvasse pilti, kus sai ühes ajahetkes näha ka sõnade taga inimest. Televisioon oma konstantse ja piirideta sisuga on selle laiema leviku tulemusena, mis leidis aset 1950ndatel USA-s ning 1970ndatel Nõukogude Liidus, läbi aegade omandanud ühiskondlikus elus suurt rolli nii ühiskonna makro- kui ka mikrotasanditel. Televisiooni eetrilained, mis silmadega nähtavad pole, omandavad füüsilise kuju inimeste teleekraanil. See omakorda loob mitmedimensionaalse keskkonna nii inimese sees kui ka tema ümber.

Televisioon on omandanud nii kultuurilisi, poliitilisi kui ka meelelahutuslikke funktsioone. Seda eriti XX sajandi esimesel poolel tekkinud ning järk-järgult oma võimupiire laiendanud Nõukogude Liidus, kuhu II maailmasõja tulemusel neelati alla ka Eesti, kus televisioon oli kommunistliku partei üks vahendeid, kuidas elanikele vahendada enda poliitilist ideoloogiat. Televisiooni on läbi ajaloo saanud pidada sõltuvalt kontekstist millekski enamaks kui lihtsalt meediumiks: kõige suuremaks sõbraks, kõige suuremaks vaenlaseks, sotsiaalse elu kujundajaks, majandusharuks ja ka ajalooliseks pärandiks.

Televisiooni, kui ühe meediasüsteemi osa, olles seal koos veel ka raadio ja ajalehega, funktsioon on luua avaliku arutelu lava, kus on võimalik esineda mitmetel erinevatel seisukohtadel ning samal ajal kaasa haarata ka suuri masse televaatajate näol

Oma bakalaureuse töös uurin, kas Nõukogude Eesti Televisioonis oli kohta avalikule arutelule, kus said erinevate arvamustega ühiskonnas olulistest küsimustes sõna võtta hoolimata ühiskondlikust positsioonist, arvestades, milliseid poliitilisi ja ideoloogilisi piiranguid Nõukogude okupatsioon Eestis (1941/1944-1991) kehtestas. Selleks uurin ka akadeemilisi käsitlusi avalikkusest ning selle loomisest erinevate aspektide kaudu

Nõukogude Liidu televisioonipraktikas ning võrdlen neid printsiipe ühe Nõukogude Eesti Televisioonis eetris olnud saatega.

Selle töö eesmärk on pakkuda uut väljaaadet Eesti NSV meediaajaloo uuringutesse, uurides põhjalikumalt ühte telesaadet - selle fenomeni ning struktuuri - ning tekitada uusi võimalusi ENSV teleajaloo detailsemaks uurimiseks, mida tänase päevani on vähe tehtud.

Historiograafia

Oma bakalaureusetöö teema avamiseks olen läbi töötanud Loughborough ülikooli meediaajaloolaste Sabina Mihelji ja Simon Huxtable'i teose „From Media Systems to Media Cultures: Understanding Socialist Television“ (2018), mis käsitleb Ida-Euroopa sotsialistliku televisiooni erinevaid sfääre ning funktsioone.¹ Seal on välja toodud, kuidas erinevates sotsialismimaades loodi poolavalikku sfääri, arvestades ideoloogilisi piiranguid ja paradigmasid, mis olid seotud tsensuuri ning propagandaga, ning kes olid selle avaliku sfääri osalised.

Selleks, et mõista täpsemalt, millist kommunikatsiooni kasutati Nõukogude televisioonis ja kuidas kujundati selle kaudu avalikku arvamust, töötasin läbi politoloog Ellen Mickiewicz teose „Split Signals: Television and Politics in the Soviet Union“ (1988), kus 5. peatükis seda avati erinevate lääne ja marksistlike massikommunikatsiooniteooriate kaudu.²

Nõukogude meediasüsteemi ning Eesti NSV ajakirjanduse ajaloo mõistmiseks uurisin eesti ajakirjandusteadlase Peeter Vihalemma toimetatud kogumikku „Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965-2004“³ ning norra meediateadlase ja politoloogi Svennik Høyeri ning eesti ajakirjandusteadlaste Epp Laugu ja Peeter Vihalemma toimetatud kogumikku „Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Road to Freedom. Perspectives on History, Ethnicity and Journalism“.⁴ Nendes teostes on lisaks publitsistilise ajakirjanduse

¹ Sabina Mihelji, Simon Huxtable. From Media Systems to Media Cultures: Understanding Socialist Television. Cambridge, University Press 2018, lk 32-34, 117-145 (Mihelji, Huxtable. From Media Systems).

² Ellen Mickiewicz. Television and the Formation of Public Opinion. Split Signals: Television and Politics in the Soviet Union. Oxford, University Press 1988, 179-203 (edaspidi: Mickiewicz. Television)

³ Peeter Vihalemm. Marju Lauristin (toim). Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965-2004, Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus 2004.

⁴ Svennik Høyer. Epp Lauk. Peeter Vihalemm. Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Road to Freedom. Perspectives on History, Ethnicity and Journalism. Tartu, Nota Baltika 1993.

ajaloole välja toodud ka sotsioloogiliste uuringute ajalugu ja funktsioon Eesti NSV meediasüsteemis.

Nõukogude Liidu ja Nõukogude Eesti televisiooni- ning telepublitsistika ajaloo mõistmiseks kasutasin eesti meediaõppejõu Hagi Šeini teost „Suur teleraamat. 50 aastat televisiooni Eestis“⁵, millest osa on avaldatud ka eelmainitud eesti ajakirjandusteadlase Peeter Vihalemma toimetatud kogumikus⁶ ning eesti teleõppejõu Aune Undi 2003. aastal koostatud magistritööd „Televisiooni žanriline areng ja selle avaldumine Eesti teleprogrammides“⁷.

Nõukogude televisioonisaate poolt loodud ideoloogilise järelevalve all tegutsenud avaliku sfääri ja selle osaliste uurimisel kasutasin erinevaid teadusartikleid ning varasemalt koostatud teadustöid Eestis. Meediaajaloolane Simon Huxtable⁸ ning nüüdisaegse vene ajaloo uurija Kristin Roth-Ey⁹ on uurinud Nõukogude televisioonis töötanud ja esinenud isikuid ning nende tausta ja omadusi. Vene ajaloo uurija Kirsten Bönker¹⁰ on uurinud oma töödes televaatajate rolli ning teletoimetustesse saadetud kirjade avalikku funktsiooni. Eesti meediateadlase Juhan Peegli poolt koostatud kogumikus saab ülevaate Nõukogude Eesti televisioonist Brežnevi ajal.¹¹ Teleajakirjaniku Kalev Vapperi lõputöö kaudu on võimalik saada aimu 1970ndatel Nõukogude Eesti Televisioonis töötanud teletegijate töö taustast.¹²

⁵ Hagi Šein. Suur teleraamat. 50 aastat televisiooni Eestis 1955-2005. Tallinn, TEA 2005 (edaspidi: Šein. Suur teleraamat).

⁶ Hagi Šein. Televisioon Eestis 1955-2004. - Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965-2004, Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004 (edaspidi: Šein. Televisioon Eestis 1955-2004).

⁷ Aune Unt. Televisiooni žanriline areng ja selle avaldumine Eesti teleprogrammides. Tartu Ülikool, Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond, Tartu 2003 (edaspidi Unt. Televisiooni žanriline areng).

⁸ Simon Huxtable. The Problem of Personality on Soviet Television, 1950s-1960s. - VIEW: Journal of European Television History & Culture, 2014, 3(5), 119-130 (edaspidi: Huxtable. The Problem).

⁹ Kristin Roth-Ey. Moscow Prime Time: How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War. Cornell, University Press 2011, lk 223-280 (edaspidi: Roth-Ey. Moscow Prime Time).

¹⁰ Kirsten Bönker. "Dear Television Workers..." TV Consumption and Political Communication in the Late Soviet Union. - Cahiers du Monde Russe, 2015, 56(2-3), 371-399 (edaspidi: Bönker. "Dear Television Workers") ja Kirsten Bönker. Talking With the Consumer: Consumer Issues on Soviet Television. - Laboratorium, 2016, 8(1), 30-57 (edaspidi Bönker: Talking With the Consumer).

¹¹ Juhan Peegel. Sissejuhatus televisioonižurnalistikasse. Tartu, TRÜ 1978 (edaspidi Peegel. Sissejuhatus).

¹² Kalev Vapper. Saatejuhi roll publitsistlikes televisioonisaadetes. Tartu Riiklik Ülikooli Eesti keele kateeder, Tallinn 1976 (edaspidi: Vapper. Saatejuhi roll).

Allikad ja nende kriitika

Selleks, et välja selgitada, milline oli Nõukogude Eesti Televisiooni avalik sfäär, uurin ühe stagnatsioonialal (periood, mil NSVL majanduskasv oli aeglustunud ning sisepoliitilised protsessid seiskunud) olnud arutelusaate „Ajurünnak“ osi, mis olid eetris oktoobris 1978, kus arutatakse alkoholi liigtarvitamise piiramise üle. Saadete analüüsimiseks kasutan Rahvusarhiivis olnud saate „Ajurünnak“ stsenaariumeid ning saatematerjale, milleks on tehnilised dokumendid, annotatsioonid, saate toimetuse poolt väljastatud ametlikud pöördumised, mille seas on ka saatesalvestuselt mahakirjutatud saates olnud diskussioon ning saatekülaliste poolt esitatud seisukohad, kuna saadete salvestust video kujul avalikes arhiivides ei eksisteeri (see probleem on seotud üldiselt Nõukogude okupatsiooni ajal salvestatud saadetega, paljuski seotud lintide defitsiidiga, mistõttu neid taaskasutati ning nendele salvestati pidevalt teiste saate materjale üle), mistõttu on raske teada saada, millisel määral seda saadet tsenseeriti või ümber monteeriti ja millisel kujul see eetrisse jõudis. Hagi Šeinilt, kui ühelt saateautorilt uurides tuleb välja, et neid koostati telestuudios erinevate assistentide poolt ning olid aluseks saate hilisema monteerimise jaoks, selleks, et saatesse jõuaks kõige olulisem. Salvestused olid enamasti pikad (ligi poolteist tundi), eetrisse läksid saated 45-minutiliste osadena. Saate tekstid on poolikud ning mingi osa nendest on kadunud. Kasutan neid sellepärast, et tegemist on ainulaadsete sisuliste eksemplaridega Nõukogude Eesti Televisiooni saatest sellel ajal, kus arutleti stuudiovormis ühiskondlike probleemide üle, ning kus on säilinud selles saate vestlusringis osalenud ekspertide seisukohad, hoiakud otsekõnena ning diskussiooni kulgemise struktuur saate jooksul. See aga annab siiski ülevaate, kuidas loodi avalik diskussioon ENSV meediaruumis ning milliseid printsiipe selles osalised järgisid.

Selleks, et teada, milline oli avalik reaktsioon saatele, kasutan perioodikas avaldatud teleretseptioone, mis avaldati ajalehtedes „Sirp ja Vasar“ ning „Edasi“. Ajaleheveerge saab pidada üheks avalikuks meediumiks teiste seas, kus avaldatakse arvamust, väljendatakse enda seisukohti millegi suhtes – nii nagu ka televisiooni puhul. Siiski tuleb nendesse avaldustesse kriitiliselt suhtuda, sest ajalehtedes teostati keskvõimu poolt tsensuuri ja järelvalvet, mistõttu ei pruugi seal avaldatud arvamused ning seisukohad olla täielikult vabad ning võivad olla ka ideoloogiliselt laetud. Samuti kasutasin ühiskondliku reaktsiooni hindamiseks Nõukogude Eesti Televisiooni kirjade osakonnas koostatud kirjalikke raporteid, kus kirjeldatakse saabunud kirjade hulka, sisu ja tööd nendega. Vaadeldava saate puhul tasub ära märkida seda, et kajastatud numbrid on umbmäärased, sest saate toimetusele

saadeti kirju mõnikord ka kollektiivselt, ning saadetud kirjad on olnud korrastamata, mis on tingitud Tartu stuudio vähesest personalist, kes ei suutnud sellel ühel ajahetkel neid kirju korralikult korrastada ega kategoriseerida.

Väiksemateks täpsustusteks võtsin ühendust ühe saate tegija Hagi Šeiniga. Vestlus toimus kirjalikult, mistõttu võivad vastused olla üldised. Arvestada tuleb ka seda, et saate tegemisest on möödas 44 aastat, mistõttu võivad vastused olla üldistavad, ebatäpsed ja vastuolulised.

Meetod

Bakalaureusetöös uurin, kes olid selle vestlussaate aktiivsed osalised (saatejuhid ja saatekülalised), milline oli selle saate avaliku arutelu iseloom (arutelusaate struktuur ning diskursuse analüüs), kas ja kuidas olid sellesse debatti kaasatud televaatajad ning mis oli selle saate järelkaja (ühiskonna reaktsioon, telekriitika perioodikates) ühiskonnas. Püüan neid võrrelda, arvestades Nõukogude ametlikku diskursust: kas tegemist oli probleemi üle arutlemisega ning lahenduste otsimisega, kuhu olid kaasatud ühiskonna liikmed, kes soovisid kaasa lüüa ühiskonna puuduste parandamisel, või oli tegemist keskväimu võimalusega teha poliitilist kommunikatsiooni?

Saatejuhtide funktsiooni väljaselgitamiseks uurin, kes olid selle saatejuhid ning millised olid nende taustad ja kui suurt rolli nad selles saates loomisel ja juhtimisel omasid.

Saate tekstide analüüsimisel kasutan vestlussaate diskursuse analüüsimise struktuuri, mis tugineb omakorda inglise lingvistiku Norman Faircloughi (1993) ja soome keeleteadlaste Pirkko Nuolijärvi ja Liisa Tittula (2000) tekstidele, kus lähtuvalt kontekstist uurin järgmisi arutelusaate elemente: a) saatejuhi roll; b) saated teemad ja fookus; c) vestluse sujumine ja arvamuste tasakaal; d) vastasleeride olemasolu; e) saate lõpplahendus ja järelkaja. Kontekstanalüüsi toetan teoreetilises osas välja toodud Nõukogude meediapraktikatega, et luua täpsemat konteksti neile.

Lisaks tuvastan saate probleemistiku: kui aktuaalne see antud ajas oli, kuidas see mõjutas Nõukogude argielu, kui palju seda avalikult arutleti ning millised olid keskväimu ideoloogilised seisukohad selles küsimuses. Saates käsitlevat probleemistiku püüan vaadelda nii üleliidulisel kui ka regionaalsel (Eesti NSV) tasandil.

Töö koosneb teoreetilisest osast, kus toon välja hilisemaid käsitlusi ning printsiipe Nõukogude üleliidulisest televisioonimeediast ning milline oli Nõukogude Eesti

Televisiooni roll selles meediasüsteemis, milliseid reegleid järgiti televisioonis avaliku sfääri loomisel ning analüütilisest osast, kus uurin ühe Nõukogude Eesti Televisioonis eetris olnud arutelusaate juhtumi näol, kuidas loodi avalik sfäär Nõukogude Eestis. Töö lõpeb kokkuvõtte ning järeldusega.

1 TEOREETILINE OSA

1.1. Habermas ja nõukogude sotsialistlik avalikkus

Sotsialistlikku avalikkuse olemust, vahendeid ja motiive on oma artiklis välja toonud ja analüüsinud uuema vene ajaloo uurija Kristin Roth-Ey ning vene ajaloolane Larissa Zakharova.¹³

Võttes aluseks Jürgen Habermasi teooria avalikkusest¹⁴ leiavad nad, et sotsialistlik avalikkus on üks osa massikultuurist, mis Habermasi kontseptsiooni järgi on võimalik post-literaalsel ajastul, mil kirjaoskus ei mängi enam suurt rolli, vaid see on erinevate multimeedia vormidega (televisioon, raadio, internet). See tähendab, et avalikus elus ei mängi rolli mõtete paljusus, ratsionaalsus ning põhjendatus, vaid massi(de) tahe, mis paljuski saavutab edu emotsioonidele rõhudes. Emotsionaalsete väärtuste kaudu püüti nende sõnul kommunistlikus režiimis lahutada inimene isiksusest ning allutada see kommuunile. Seejärel kadus ka võimalus isiklikuks arvamuseks, sest see võis kahjustada kommuuni hüvesid. Lähtudes uurimustest vene kultuuriruumist on autorid seisukohal, et autoritaarse režiimi ning ortodoksia järjepidevuse tõttu (alates tsaariajast) pole ajaloos palju näiteid, kus vene inimene oleks massiliselt vastu seisnud tsensuurile ning olla isikuväärtuste (nt inimõigused, poliitilised vabadused) toetajad, nagu Läänes oldi. Tsensuuris ja isikuvabaduste piiramises on vene ühiskonnas olnud vaikiv heakskiit, kuna alateadvuslikult asetatakse kogukonna või rahvuse huvid eespoole isiklikest huvidest ning teisitimõtlejatele saab omaks kogukondlik halvakspanu.¹⁵

Lähtudes vene kultuuri omapärast on Roth-Ey ja Zakharova seisukohal, et nõukogude režiim sai seda kogukondlikku printsiipi ära kasutades rakendada kogu elanikkond laialdasele riiklikule ideoloogilisele süsteemile, nagu seda kommunism oli. Kommunistliku ideoloogia positiivne propaganda, kus kujutati kommunismi ja selle ideoloogia kaudu saadud saavutusi ühiskonna ühiste saavutustena, selles kontekstis oligi avalikkus – selle kaudu loodi arvamust, millega rahvas, kas vabatahtlikult või ühiskondliku surve tõttu, järk-järgult nõustus.

¹³ Kristin Roth-Ey, Larissa Zakharova. Communications and Media in the USSR and Eastern Europe. - Cahiers du Monde Russe, 2015, 56(2-3), 1-16 (edaspidi: Roth-Ey, Zakharova. Communications).

¹⁴ Jürgen Habermas. The Structural Transformation of Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. Cambridge, MIT Press 1989.

¹⁵ Roth-Ey, Zakharova. Communications, lk 5-6.

Hoolimata sellest, kui vastuvõetamatu oli see isiklikul tasandil, oli oluline, et see looks turvatunnet, mida positiivsed propagandistlikud loosungid ka endas kandsid.¹⁶

Avaliku arvamuse, mis oli tegelikult massi heakskiit riiklikule poliitikale, kaudu loodi tsentraalne vertikaalne võimusüsteem, mis aja möödudes laiendas oma mõjuvõimu üle impeeriumi. Selles mängisid suurt rolli massiteabevahendid.¹⁷

Arvestades Nõukogude Venemaa (hiljem Nõukogude Liidu) suurt pindala oli loomulik, et algeliste massiteabevahenditega ideoloogiline töö jääb lünklikuks. Esmalt täitsid seda funktsiooni erinevates kogukondades poliitilised agitaatorid, keda toetati riiklikul tasandil ideoloogilist tööd levitama ning kujundama sealset avalikku arvamust. Hiljem lisandusid posti- ja telefonivõrgustik, mis aitasid valitseval võimul olla kohaliku kogukonnaga aina enam otseühenduses. Raadio ja televisiooni areng aina enam laiendasid keskvõimu ideoloogilist võrgustiku ning andsid sellele aina sisukama vormi. Seetõttu oli oluline, et massiteabevahendid oleksid vabalt kättesaadavad ning paljuski anti sellele hoogu juurde ka keskvõimu enda poolt.¹⁸

Sabina Mihelji ja Simon Huxtable väidavad, et Habermasi kontseptsiooni avalikkusest ei saa nii üldistavalt üle kanda ei Nõukogude ega ka kellegi teise meedia uurimisse, kuna Habermas käsitleb enda teoorias rohkem XVIII sajandi näiteid ning neid ei saa ühiskonnakorraldusest ja muudest uuendustest tulenevalt omavahel üks-ühele võrrelda.¹⁹

Hoolimata sellest, et habermasiliku ideaali avalikust sfäärist puudusid sotsialistliku meedia puhul komponendid nagu isikuvabadus, sõnavabadus ning meedia üleüldine liberaalsus, saab Mihelji ja Huxtable'i sõnul rääkida sotsialistliku meedia puhul poolavalikust sfäärist, kus olid olemas komponendid ühiskonna kriitilise pilguga analüüsi ning ühiskondliku debati näol, kuhu olid mõningaste piirangutega kaasatud kõik ühiskonna liikmed. Kõik see toimus avalikult kuniks võimudele see oli meeltemööda. Seetõttu oli tavaline, et kritiseeriti erinevaid ühiskonna elu puudujääke, kuid see kriitika oli suunatud tavainimestele, kellele pandi kohustused ühiskonna elu puudujääke parandada.²⁰

¹⁶ Samas, lk 1-3.

¹⁷ Samas, lk 2.

¹⁸ Samas, lk 10-12.

¹⁹ Mihelj, Huxtable. From Media Systems, lk 32-34, 117-145.

²⁰ Mihelj, Huxtable. From Media Systems, lk 136-138, 140.

Erinevatest sise- ja välispoliitilikas tekkinud pingetes ning nendega kaasnevatest piirangutest ei pääsenud ka meedia: nii oli tavaline pärast 1968. a Praha sündmusi, kus suruti NSV Liidu poolt maha liberaliseerimisprotsessid Tšehhoslovakkias, ning terve stagnatsiooni aja teatud pikemaajaliste saadete sulgemine ning võimukriitiliste töötajate vallandamine või erruminekule sundimine.²¹

Nende näidete põhjal habermasilik kontseptsioon avalikkusest Nõukogude süsteemis on mõningate punktide osas pädev, kuid paljuski ei saa neid omavahel võrrelda, sest ühiskonnakorraldus ning institutsioonid on oma ajas muutunud.

1.2. Nõukogude avaliku arvamuse kujundamine üheastmelise tulva kaudu

Ellen Mickiewicz on oma uurimuses, mis käsitleb Nõukogude televisiooni ja avalikkuse vahelisi suhteid, välja toonud selle, kuidas algselt püüti massikommunikatsiooni kaudu kujundada avalikku arvamust ülevalt alla. Üks vahenditest oli avalikkuse hirmutamine, manipuleerimine erinevate psühholoogiliste sõnumite kaudu. Olukorda, kus toimub avalikkuse arvamuse kujundamine ülevalt alla, nimetatakse üheastmeliseks tulvaks ehk hüpodermiliseks efektiks.²²

Hüpodermiline efekt on olukord, kus usutakse, et meedia suudab otseselt mõjutada avalikkust saadetud sõnumite kaudu.²³ Hüpodermilist efekti nimetatakse iga massimeedia edastaja unistuseks, kus massimeedia tarbija surutakse enda inforuumi, tekitatakse soovmõtlemine ning selle kaudu luuakse järjepidev usaldus.²⁴ Paljud enne II maailmasõda tegutsenud marksistlikud meediateoreetikud Nõukogude Liidus lähtusid oma töödes sellest kontseptsioonist, kuna see oli otseselt riigipropaganda teenistuses.²⁵

Ellen Mickiewicz'i kriitika selle teooria rakendamise puhul seisneb selles, et hoolimata süsteemist on sellise olukorra järjepidev eksistents võimatu. Tema sõnul oli see olukord ka Nõukogude süsteemis vastuoluline, kuna kommunistlik ideaal inimeste haritusest, mis üldiselt kajastub inimeste kirjaoskuses, õõnestab seda mudelit iseenesest, sest haritumad

²¹ Samas, lk 141-143.

²² Mickiewicz. Television, lk 180-181.

²³ Samas, lk 181.

²⁴ Samas, lk 181.

²⁵ Samas, lk 181.

inimesed on ideoloogia ja režiimikriitilisemad. Lisaks ei olnud nõukogude meedia tarbijaskond sellest huvitatud ning see omakorda tõrjus meediatarbijaid eemale.²⁶

1.3. Nõukogude avaliku arvamuse kujundamine kaheastmelise tulva kaudu

Nagu eelnevalt mainisin, siis mida haritumaks muutus Nõukogude elanikkond, seda rohkem tekkis kriitilist ja vastakat reaktsiooni keskvõimu edastatud sõnumitele. Sellele aitasid kaasa ka sisepoliitilised muutused Nõukogude Liidus, kui avalikku kriitikat püüti modereerida. Keskvõim oli inimestest kaugel ning ei suutnud kohaldada ega vahendada oma sõnumeid väiksematele kogukondadele ei külas ega töökollektiivis. Kogukonnad moodustusid erinevatest indiviididest ning igal indiviidil võis olla oma seisukoht. Mida autoriteetsemal positsioonil oli üksikindiviid oma väiksemas kogukonnas, seda rohkem juhinduti siiski tema sõnade ja tegude järgi.

XX sajandi keskel hakkasid Lääne meediateadlased uurima, kas ühiskonna väiksemates gruppides olevate autoriteetsete isikute kaudu on võimalik edastada meedias kajastatavat infot suurtematele massidele. Seda edasiarendust eelnevalt mainitud üheastmelisest kommunikatsioonivoolust nimetatakse kaheastmeliseks kommunikatsioonivooluks.²⁷

Lääne meediateadlaste teooria järgi mängivad kaheastmelises kommunikatsioonivoolus keskset rolli haritum osa ühiskonnast, kellest kujundatakse meedias arvamusiidrid. Haritum osa ühiskonnast, kes oma tarbimisharjumuste tõttu on otseselt avatud meediasõnumitele, kannavad seal eksisteerivaid sõnumeid edasi tavaelus teistele inimestele.²⁸

Marksistlikus kommunikatsiooniteoorias olid alged kaheastmelisest kommunikatsioonivoolust juba varasemalt olemas. Tegemist oli riiklikult toetatud süsteemiga nõ ideoloogilisest kaadrist. Juba Lenini teostes oli keskne roll ideoloogiliste sõnumite levitamisel määratud parteilistele ja mitteparteilistele inimestele ehk agitaatoritele. Agitaatoritel oli Nõukogude süsteemi ülesehitamisel suur roll: tööliklassi kuuluvate inimeste kirjaoskus oli algselt madal ning seetõttu nad tarbisid vähe kirjameediat ning

²⁶ Mickiewicz. Television, lk 181-183.

²⁷ Samas, lk 184.

²⁸ Samas, lk 184.

raadiosagedused jõudsid sellel ajal väheste inimesteni. Agitaatorid mängisid enamasti suurt rolli kohtades, kus suur hulk inimesi oma elust suurema aja viibisid: tööl või koolis.²⁹

Mickiewicz'i kriitika selle teooria suhtes seisneb selles, et mõnekümne aastaga oli maailm ajast, mil see kommunikatsioonimudel välja töötati, üsna drastiliselt muutunud. Meediumite paljusus ning töö- ja koolikeskkond oli paljuski teistsugusem kui varem. Agitaatorite hulk ja roll oli vähenenud, kuid nad ei olnud igapäevasest pildist kadunud. Agitaatoreid nähti parteilastes, intelligentsi liikmetes ning teistes avaliku elu tegelastes, kes oma igapäevatöö hoidmiseks, pidid andma panuse ka ideoloogilisse töösse.³⁰

1.4. Avalikkuse loomine televisioonis vaatajakirjade kaudu

Pärast Stalini surma algas Nõukogude ühiskonnas lühikest aega kestnud ühiskondliku tsentraalse järelvalve lõdvenemine. Sama leidis aset ka meedias, milles hakkasid osalema lisaks meediapublitseerijatele (ehk ajakirjanikele ja telereporteritele) ka selle tarbijad (lugejad, kuulajad ja vaatajad). Kui ajalehes avaldati lugejate kirju toimetusele, siis televisioonis said selle tarbijad kaasa lüüa vaatajakirjade kaudu.

Toimetustesse saadetud kirjadel oli kaks funktsiooni: vahend avaliku arvamuse arusaamiseks ning otsene tagasiside funktsioon. Ehkki Nõukogude meediaruumi kujundamisel on kirjadel olnud suur roll, siis nende kohta uurimusi tehtud on vähe, kuna kirju originaalkujul on säilinud väga vähe.

Esmalt püüdsid sellega tegeleda meediatoimetused ise. Kirju hakati kategoriseerima teemade kaupa – see traditsiooniline metoodika oli omane kõigile Nõukogude meediatoimetuste kirjaosakondadele.

Sotsioloogilised uurimused kirjade kohta olid kuni 1970ndateni ebakorrapärased. Esimeseks katseks selles valdkonnas oli J. Pronini uurimistöö „Ajakirjandus ja avalik arvamus“, kus ta uurib kirjade autorite eesmärkide kaudu tagasisidet ajakirjanduse poolt loodud avalikule arvamusele. Hiljem on Nõukogude Liidus samateemalisi uuringuid läbi viinud A. Verhovskaja (1972), kes uuris kirjade autorite isiksusi, ja B. Grusin (1980), kes uuris laiema

²⁹ Samas, lk 184-190.

³⁰ Mickiewicz. Television, lk 184-190.

sotsioloogilise uurimuse ühe osana Nõukogude tööstuslinnade näitel kirju kui avaliku arvamuse väljendamise kanalit ning keskvõimu institutsioonide reaktsiooni sellele.³¹

Nõukogude televisiooni ja vaatajakirjade omavahelist suhet on uurinud lähemalt ka saksa ajaloolane Kirsten Bönker.³²

Bönker väidab, et arvestades televisiooni populaarsust ning selle erinevaid võimalusi, nähti Nõukogude parteiladvikus, et sidudes televaatajat televisiooniga emotsionaalselt on võimalus selle kaudu ka inimest emotsionaalselt siduda kommunistliku ideoloogiaga.³³

Bönkeri sõnul oli vaatajakirjadel mõju Nõukogude teleprogrammidele: see oli üks avalikkuse tagasisidestamise vahendeid: tegemist oli omaette sotsiaalse uuringuga, mida keskvõim vajab oma poliitika kujundamisel. Selle kaudu oli keskvõimul võimalik saada teada inimeste meelsusi, soove ning ka igapäevaseid probleeme.³⁴

Vaatajakirjad mängisid algselt suurt rolli teleprogrammi kujundamisel. Oli tavaline, et televaataja väljendas oma rahulolematust teleprogrammi suhtes, mis kohati oli liiga poliitiline ja nende jaoks igav. Hiljem kaasati vaatajakirjade kaudu inimesi erinevatesse meelelahutussaadetesse – toimus emotsionaalne sidumine. Vaatajakirjade kaudu püüti lahendada telekraanil ka erinevaid sotsioloogilisi probleeme, nt käsitleti tarbekaupu puudutavaid probleeme: arutelu käis nende saadavuse ja kvaliteedi üle.³⁵

Vaatajakirjade näol oli tegemist vahendiga, millega kaasati tavaline inimene ehk televaataja emotsionaalselt ühiskondlikusse ellu. Üksikisikut puudutavaid muresid hakati käsitlema avalikult. See oli osa nõukogudelikust paradigmast, mille peidetud eesmärk oli isiksus allutada kogukonna käsutusse ja huvidele, millest rääkisid pikemalt Kristin Roth-Ey ja Larissa Zakharova.

³¹ Meelis Pirn. Eesti Raadiole aastail 1986, 1988 ja 1990 saabunud kirjad avaliku arvamuse kajastajana. Tartu Ülikool, ajakirjanduse kateeder, Tartu 1991, 2-3, 7-8.

³² Bönker. "Dear Television Workers...", lk 371-399 ja edaspidi: Bönker. Talking, lk 30-57.

³³ Bönker. "Dear Television Workers...", lk 372-378.

³⁴ Samas, lk 15.

³⁵ Bönker. Talking, lk 37.

1.5. Personaalsuse roll Nõukogude televisioonis

Televisioonisaadete keskmeks on televisiooni aegade algusest saadik olnud olenevalt saatest saatejuhid ning saatekülalised – nii ka Nõukogude televisioonis. Saatejuht (ja saatekülalised) on üks osa isikustatud televisioonist, mille kaudu televaataja ennast telejaamast tulevale informatsioonile avab. Nõukogude televisioonis esinenud persoone ning nende rollidest on kirjutanud Kristin Roth-Ey³⁶ ja Simon Huxtable³⁷.

Nõukogude televisioon oma algusaastatel (kuni ca 1970, kui kasutusele võeti videomagnetofon) edastas oma telesaateid otsesaadetenähtena. Seetõttu olid saated rohkem spontaansed ning keskviim ei suutnud nii saatejuhte kui ka saate sisu oma ideoloogilisele tööle allutada. Telesaatejuhti hinnati oma originaalsuses ning loomulikkuses. Siiski leidis aset juhtumeid, kus otse-eetris tehtud kõrvalekalle varasemalt ettenähtud käsikirjale võis saatejuhile maksta eetri- ja ka töökoha.³⁸ Saatekülaliste „vääratuste“ puhul kandsid vastutust ka teletöötajad.³⁹

Telestuudiote võimekusega salvestada, monteerida ning taasesitada telesaadet andis suurema võimaluse keskviimul sellesse sekkuda. Televisioon hakkas kaotama oma spontaansust ja originaalsust – see taandus sarnasele positsioonile nagu raadio oli eelnevalt olnud, kus sisu ja tekst oli varasemalt ideoloogilisi eesmärke arvestades ette valmistatud.⁴⁰ Telesaatejuhtideks said enamasti näitlejakogemustega inimesed, kes oskasid mõjuvalt taasesitada ettevalmistatud sisu.⁴¹

Televisioon kui kultuurilise väärtusruumi loojana andis tööd ka nõukogude haritlastele. Nendest said omamoodi isikud, kes kehastasid kultuurilist autoriteeti. Nende roll oli juhtida erinevaid kultuurisaateid, mis rääkisid kirjandusest, kunstist, teatrist ning kinost. See tegi nendest omakorda ideoloogilised agitaatorid, kes levitasid teleekraanil kommunistliku kultuuri ja ideoloogiat.⁴² Samas on mõni osa intelligentsist, kes teleekraanil ideoloogilist

³⁶ Roth-Ey. Moscow Prime Time, lk 223-280.

³⁷ Huxtable. The Problem, lk 119-130.

³⁸ Roth-Ey. Moscow Prime Time, lk 233.

³⁹ Samas, lk 234.

⁴⁰ Huxtable. The Problem, lk 126-128.

⁴¹ Samas, lk 124.

⁴² Samas, lk 125.

tööd täitsid, välja toonud, et seda tehti ka eesmärgil panna oma televaatajaid „oma peaga mõtlema“.⁴³

Televisioon kui emotsionaalse dimensiooni loojana andis lava ka erinevatele ideoloogilistele „kangelastele“ – eriti sõjaveteranidele. Saatejuhi võimekust hinnati oskuse kaudu intervjueerida ning taasluua emotsionaalne side ajaloolise minevikuga. Kohati taandas saatejuht seetõttu ennast nõ „rambivalgusest“, et pöörata tähelepanu ideoloogilise suurkujule, kelleks oli nõukogude tavainimene. Selle kaudu loodi emotsionaalne side televaataja ja telesaate vahel.⁴⁴

Lisaks andis eelsalvestatud ning järeltöödeldud telesaade võimaluse kaasata aina suuremaid publikuhulki. Seetõttu said Nõukogude televisioonis populaarseks erinevad telemängud, nagu „A nu-ka, devuški“ ja „Vetšer vesjolõh voprsov (VVV)/Klub vesjolõh i nahodtšivõh (KVN)“, kus varasemalt oli tekkinud probleeme ideoloogiliste vastuoludega, olles liiga läänelikud.⁴⁵

1.6. Ülevaade Nõukogude Eesti Televisioonist

Eesti Televisiooni (ETV) esimene saade läks eetrisse 1955. Televaatajate arv kasvas vastavalt televiisorite levikule. Kui algselt oli ringluses olevate televiisorite arv 38 000 (1960), kümne aasta jooksul oli see arv juba mitmesaja tuhande piirides (1970 – 275 000) ning oli kümnekordistunud 15 aastat hiljem (1975 – 375 000). Kui algselt oli kohaliku programmi maht päevas 4,4 tundi, siis vaatajaskonna suurenedes oli see juba kaheksa tundi.⁴⁶

Eesti Televisiooni saab Nõukogude ajal käsitleda regionaalse televisioonina üleliidulises süsteemis. Tegemist oli viienda televisioonistuudioga, mis NSV Liidus asustatud. Üleliiduline Kesktelevisioon (KTV) alustas oma programmidega 1951. aastal. Uue meedia kiire arenguga ei jõudnud Kommunistlik Partei (NLKP) kaasas käia – seda ilmestab parteiorganites puuduolev televisiooniga tegelev osakond. Kesktelevisioon allus NSV Liidu

⁴³ Samas, lk 125.

⁴⁴ Samas, lk 128.

⁴⁵ Roth-Ey. Moscow Prime Time, lk 252-253.

⁴⁶ Peegel. Sissejuhatus, lk 12.

kultuuriministeriumile, mille alla läksid ka regionaalsed televisioonid (nagu ETV). Suurem järelvalve tekkis 1957, kui moodustati NSV Liidu Raadio ja Televisiooni Komitee.⁴⁷

Kui Tallinnas oli televisioonistuudio oma saateid edastama hakanud, siis algselt levis see üsna piiratud alal. Televisiooni signaaliedastus, mis oma olemuselt sarnanes raadiosignaalidele, ja selle tehnika arenes 1950ndatel üsna jõudsalt. Raadioamatöörid ja sideinsenerid hakkasid otsima lahendusi kuidas Tallinna televisioonistuudio programmi saaks signaalide kaudu kinni püüda ka kaugemates Eesti piirkondades. Tallinna kõrval hakkas televisioonipiirkonnana kerkima ka Tartu, kus keskvõimu initsiatiivil arendati välja võimekus vastu võtta Tallinnast raadio- ja telesignaale. Esimene teleülekanne Tartust Tallinnasse toimus 19. novembril 1961. Tallinna televisioonistuudio, kes algselt koostas ning edastas saateid Lõuna-Eestist, kõrvale pandi alus ka eraldi Tartu stuudiole 9. juunil 1963.⁴⁸

Nõukogude televisioon hakkas laiade massideni jõudma 1960ndatest, olles osa Hruštšovi valitsusaja üks „tehnoloogilistest tippsaavutustest“ kosmoseprogrammi ja tööstuse arengu kõrval. Televiisor oli algselt luksuskaup, mis hakkas nüüd võistleva kino, teatri ja raadioga.

ETV programmipoliitika kujundamisel kasutati põhimõtet, et televisioon oleks nii võimalikult laialt sotsiaalse teabe edastaja ja ka meelelahutaja. Nn „*prime time*’le“, milleks oli argipäevadel aeg pärast tööd ehk alates kl 17st, planeeriti ühiskondlikku (s.t. sotsialistlikku) teavet edastavad saated ning meelelahutus lükati pärast „*prime time*’i“ (kella 22-st) või nädalalõpuprogrammi. Oldi seisukohal, et ühiskonna ja ideoloogiaga seotud programm ületab üksikisiku meelelahutuslikud vajadused.

Eesti TV üheks eripäraks saab pidada Soome TV mõjutusi televisiooniprogrammile. Tuginedes varasematele töödele, mis on koostatud erinevate liiduvabariigi teletööd organiseerivate asutuste koosoleku protokollide põhjal, saab väita, et Soome televisioon ja Eesti televisioon pidasid omavahel konkurentsi, kus on näha tendentsi, et ajal, mil keskvõim üritas televisiooni Eesti Televisiooni teleprogrammi mõjutada (alates 1980ndatest) keelustades lisaks ka turul olevatele televiisoritele nn „Soome ploki“ lisamise, töötas see

⁴⁷ Treufeld, I. Ajakirjanduslik faktiloome erinevates ühiskondlikes tingimustes. Tartu Ülikool, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, Tartu 2012, 146-154.

⁴⁸ Georgi Morozov, Arnold Raag, Henno Ustav. Ringhäälingu ja televisiooni areng Tartus (aastail 1954-1964). - Kui kaugused kaovad. Meenutusi ja mälestusi raadio ja televisiooni arengust Eestis. Valgus, Tallinn, 1990, 103-119.

tegelikult vastupidiselt soovitud. Aina enam inimesi, kellel oli „Soome plokk“ eelnevalt olemas või nüüd selle iseseisvalt juurde lisasid, hakkasid eelistama Soome TV mitmekesisemat programmi.⁴⁹

Kui 1980ndate teisel poolel glasnosti tekkel keskvoim teleprogrammi koostamisest eemaldus, muutus programm mitmekesisemaks ning kohalikud vaatajad hakkasid ka kohalikku programmi juurde tagasi tulema. Viimasega kaasnesid probleemid, kus saatetegijad polnud valmis nõudluse hüppelise kasvuga ning programmi kaasajastamine takerdus infrastruktuuriliste probleemide taha kinni (info aeglane levik, vajaliku tehnika defitsiit, kompetentsete saatetegijate puudumine jne).⁵⁰

Eesti Televisiooni positsioon ei olnud idablokis unikaalne – samamoodi konkureerisid Läänega paljude teiste idabloki äärealade televisioonikanalid. Näideteks saab pidada Saksa DV, Ungari ja Jugoslaavia erinevate liiduvabariikide geograafilist lähedust ning ligipääsu Lääne kanalitele.

1.7. Ülevaade Nõukogude Eesti telepublitsistikast

Nõukogude Eestis sai televisioonipublitsistika aluse 1960ndatel, olles osa üleüldisest ideoloogilisest vabanemisest, mis Hruštšovi sulaga oli kaasnud. Telesaadete funktsiooni mõtestati ning seisnesid inimläheduses ja personifitseeritusel.⁵¹ Telepublitsistika arengule andis suure tõuke professionaalsete raadioajakirjanike ületulek televisiooni. Kerkisid esile loojaisiksused ning tugeva karismaga teleajakirjanikud, nt Valdo Pant (1928-1976), Rein Karemäe (1934-2014) jt.⁵²

Eesti telepublitsistika hakkas taanduma pärast 1968 Praha kevade sündmuseid, nii nagu üle kogu idabloki. Otsesaadete roll hakkas taanduma pärast videosalvestuse võimekuse tulekut (videomagnetofon Elektron 2 tuli ETV-s esmakordselt kasutusele 1972). Suurenes Glavliti (ENSV Ministrite Nõukogu juures asuva Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsus, mille eesmärk nõukogude sõjaliste, riiklike ja majanduslike saladuste ilmsikstulekut trükisõnas ja meedias ehk püüti ära keelata igasuguste ametlikust seisukohast erinevate mõtete

⁴⁹ Marek Miil. Eesti Televisiooni raskustest Soome TV "katmisel". EKP võitlus "kodanliku televisiooni" vastu. - Acta Historica Tallinnensia, 2012, 18, 113 (edaspidi: Miil. Eesti Televisiooni raskustest).

⁵⁰ Miil. Eesti Televisiooni raskustest, lk 123.

⁵¹ Šein. Suur teleraamat, lk 24.

⁵² Šein. Suur teleraamat, lk 24.

avaldamist, rakendades eeltsensuuri ja järeltsensuuri) roll ideoloogilise sisu ja vormi kontrolli üle.⁵³

1970ndatel oli iseloomulik ajakirjanduslik enesetsensuur, mitmetasandiline kontroll ja läbivaatus. Poliitilised saated olid eriti suure kontrolli all. Saadete puhul mängisid rolli suhted toimetusega, mis enamasti omas jäikasid ideoloogilisi hoiakuid, olles koosnenud okupatsioonirežiimi esindajatest. 1970ndaid iseloomustavad temaatiliste publitsistikasaadete killustatus telemaastikul. Eristusid ajaloolane, parteiline, sotsiaalne, elulaadi-, majandus- ja teaduspublitsistika ehk nõrked publitsistikad, kus käsitleti ühiskondlikke probleeme. Nende saadetega otseselt kritiseeritud keskvoimu, vaid ebaefektiivset ametkondade tööd või ühiskonna tegutsemist, eesmärgiga muuta seda paremaks. Paljud 1970ndatel eetrisse läinud saated jäid kestma ka 1980ndate esimesel poolel.⁵⁴ Suurem publitsistika kandus üle teatrisse ning dokumentaalfilmidesse. Omapärane oli ühiskondlike probleemide käsitlev saade „Ajurünnak“ (1978-1982), mis püüdis kaasata diskussiooni ka televaatajaid, kuid sai eetris olla ainult mõne aasta.⁵⁵ 1980ndate esimesel poolel hakati erinevate ühiskondlike väljaastumiste (nt noorterahutused pärast ETV ja ER vahelist jalgpallimatši ning „40 kiri“, mis olid ajendatud eestlaste ning eesti kultuuri olukorra halvenemisest NSVL okupatsioonivõimude poolt venestamispoliitika tagajärjel) tõttu paljusid saateid ideoloogilise kontrolli eesmärgil salvestama. Sama saatus tabas ka uudistesaadet „Aktuaalset Kaamerat“.⁵⁶

Suurem läbimurrang tuli 1980ndate teisel poolel glasnosti poliitika, mille eesmärk oli pehmete ühiskonnaprobleemide avalikustamine (nt keskkonnaprobleemid) ning nende üle arutlemine, tuleku ning Glavliti rolli vähenemisega. Iseloomulik oli erinevate piiride kompamine ning aina kriitilisem diskussioon erinevate sotsiaalsete kui ka poliitiliste probleemide üle. Selle ajastu läbimurdesaadeteks oli ETV teleajakirjanike Hagi Šeini (sünd. 1945), Feliks Unduski (sünd. 1948) ja Rein Järliku (sünd. 1935) juhitud saade „Mõtleme veel“ (1987-1989), kui seni põlu all olnud otse-eetris peeti poliitilist diskussiooni.⁵⁷ Glasnosti mõjud kestsid kuni Eesti taasiseseisvumiseni augustis 1991

⁵³ Šein. Suur teleraamat, lk 31/81.

⁵⁴ Samas, lk 85.

⁵⁵ Samas, lk 31.

⁵⁶ Samas, lk 84.

⁵⁷ Šein, Televisioon Eestis 1955-2004, lk 149-151 (edaspidi: Šein, Televisioon Eestis 1955-2004).

1.8. Nõukogude Eesti Televisiooni tööst vaatajakirjadega

Nõukogude Eesti meediasüsteemi omapära seisnes metoodilises töös meediauuringutega, mis olid vahendiks tagasisidestamiseks Nõukogude meediasüsteemi sisu lugejate, vaatajate ja kuulajate poolt. Meediauuringute algus Tartu Riikliku Ülikooli sotsioloogia laboratooriumis (1966-1975) ja üldine huvi tõus sotsioloogiliste uuringute vastu, mis oli tingitud sellest, et sotsioloogias nähti olulist vahendit nii majanduse analüüsiks ning „ideoloogilise töö efektiivsuse tõstmiseks teaduslikul alusel“, pani käima ka erinevate meediasüsteemide võrdlevale sotsioloogilisele analüüsile. Teaduslikke meediauuringuid viidi läbi ka Nõukogude Eesti Televisioonis.⁵⁸

Tallinna Televisioonistuudio (ETV eelkäija kuni 1965. aastani) kirjade toimetuse moodustati 1963. Samal aastal nimetati toimetuse ümber „kirjade ja ühiskondliku arvamuse tundmaõppimise toimetuseks“. 1966 oli murranguline aasta Eesti Televisioonis – algasid suured ümberkorraldused süsteemsemaks tegelemiseks auditooriumi, teleprogrammi ja televisiooni üldisemate teaduslik-metoodiliste küsimustega.⁵⁹ Kõikidel läbiviidud teleuuringutel oli mõju ETV tegevusele. Neid kasutati teleprogrammi tehniliste aspektide parendamiseks ning mõjutasid telesaadete tegijate sisulist publitsistlikku tööd. Televaatajate poolt saadetud kirjad olid oluliseks komponendiks mitmetele saadetele, nagu nt „Foorum“ (1972-1989), „Ringliiklus“ (1973-1990), „Poolt ja vastu“ (1974-1990), „Ajurünnak“ (1978-1982) jpt. Ehkki kirjad andsid saatele sisendi, siis tõdeti saadet, mis kirjadele ka otseselt vastaks, ei olnud.⁶⁰

Säilikutest üksikutest kirjadest on säilinud vähe, kuid avalikes arhiivides on alles Nõukogude Eesti Televisiooni kirjade osakondade aruandeid nii üksikute raportite kui ka kogumike näol. Aastatel 1983-1989 on kirjade osakondade aruandeid avaldatud perioodikas „Panoraam“.

Stagnatsiooniajal, mil keskväim ning poliitiline ideoloogia ei soosinud enam auditooriumiuuringud (need olid muutunud liiga läänemeelseteks), sai olema mõjutatud ka Nõukogude Eesti Televisiooni auditooriumiuuringud – uurijate tähelepanu koondus auditooriumilt teleprogrammi sisuanalüüsile. Hoolimata sellest soodustasid mõningad

⁵⁸ Peeter Vihalemm. Empiiriliste meediauuringute areng Eestis 1965-2004. - Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965-2004, Tartu, Ülikooli Kirjastus 2004, 49.

⁵⁹ Šein, Televisioon Eestis 1955-2004, lk 205.

⁶⁰ Eesti Televisiooni saabunud kirjade aruanded. Rahvusarhiiv (RA), ERA.R-1590.8.118, lk 117.

uuringud siiski teleprogrammi arengut, nt pensionäride uuringute kaudu pandi alus saatesarjale „Prillitoos“. 1980. aastate teises pooles, mil ühiskond hakkas vabanema kommunistliku ideoloogia piirangutest, hakati auditooriumiuuringute vastu taas huvi tundma.⁶¹

1.9. Personaalsuse roll Nõukogude Eesti Televisioonis

Saatejuhi rolli 1970ndate publitsistlikes televisioonisaadetes on uurinud oma diplomitöös Kalev Vapper, kes töötas Eesti Televisioonis (1976-1993). Uurides sellel ajal Eesti Televisioonis tegutsenud telepublitsistikale spetsialiseerunud saatejuhte ning nende töömustreid, toob ta välja saatejuhi rolli saate autorina (vormiline pool), saate organisatorina (sisu ja organisatoorne pool) ning tegeliku saate juhina (sisuline pool). Tuleb välja, et saatejuhil on väga suur roll nendes kõigis.⁶² Selle töö kontekstis pööran tähelepanu saatejuhi rolli saate organiseerijana ning tegeliku saate juhina, sest need sisaldavad kõige enam sisulist poolt.

Publitsistikasaate puhul oli oluline arvestada teema valiku, selle ettevalmistamisega (kättesaadava informatsiooni läbitöötamisega) ning tehnilise teostusega. Paljud saated said oma sisu vastavalt aktuaalsetele teemadele ühiskonnas, vaatajakirjadest või eelmiste saadete kogutud materjalidest, millele varem väljundit ei leitud (kas seda oli liiga vähe või oli see organiseerimata).⁶³ Tehnilistest aspektidest saab välja tuua kauguse lühiülekandejaamast (paljusid saateid tehti otse) või salvestusmaterjali pikkusega (20 või 45 minutit).⁶⁴

Saate sisus mängisid suurt rolli külalised. Kalev Vapperi sõnul valis 1970ndatel töötav Eesti TV saatejuht oma saatesse esinejaid eelkõige lähtudes saate sisust: esineja kandis endas informatsiooni või oli seotud saates käsitleva probleemiga. Saatejuhile oli oluline luua kontakt külalisega – ta pidi olema sellest teemast ise huvitatud ning olema võimalikult avatud. Saatekülalise käest küsitavate küsimuste puhul kõrvalekallet teemast ei aktsepteeritud ning seda eelnevalt saatejuht ja külaline omavahel läbi ei arutanud. Suurt rolli mängis ka saatekoht, mis võis olla nii studios kui ka väljaspool stuudiot, mis omakorda

⁶¹ Šein, Televisioon Eestis 1955-2004, lk 206.

⁶² Vapper, Saatejuhi roll.

⁶³ Vapper, Saatejuhi roll, lk 6-9.

⁶⁴ Samas, lk 68-69.

sõltus erinevatest tehnilistest aspektidest. Saatekoha valikul lähtuti saate sisust – eelistati kohta väljaspool stuudiot vältimaks stuudios olemisega kaasnevat esineja ebakindlust, närvilisust jne.⁶⁵

Saatejuht ise pidi omama järgimisi oskusi: suhtlemisoskus, loomingulisus, süvenemisvõimet, kompetentsust. Töös tuleb välja erinevus sellest, missugust positsiooni võttis saatejuht oma külalise suhtes: nt Hagi Šein („Leksikon SP“, 1974-1975) ja Toomas Uba („Spordiprisma“, 1972-1993) juhtisid saadet iseenda positsioonilt ning intuitiivselt eeldasid, et seisukohad langevad kokku vaataja omaga või mida vaataja temalt ootas; Mati Talvik („Käokava“, 1971-1972) juhtis saadet enda ja väikese grupi positsioonilt, kuid leidis, et vaatajale tuli eelnevalt oma seisukoht ära selgitada; Jaak Kõdar („Peame arvet“) juhtis saadet riiklikust seisukohast läbi isikliku äratundmise ning toimetuse seisukoht teda ei huvitanud; ning Rein Karemäe („Ringliiklus“, 1973-1990) püüdis kaitsta eelkõige vaataja huve.⁶⁶

⁶⁵ Samas, lk 72-74.

⁶⁶ Samas, lk 72-74.

2 NÕUKOGUDE EESTI TELEVISIOONI AVALIK SFÄÄR ARUTELUSAATE „AJURÜNNAK“ (1978-1982) NÄITEL

Käesolevas peatükis uurin avalikku diskussiooni Nõukogude Eesti Televisioonis. Vaadeldaval perioodil (Hruštšovi sula lõpust 1968 Praha kevade sündmuste tagajärjest kuni 1985) saab loetleda ainult üksikuid arutelusaateid, mis totalitaarse riigikorra ideoloogiapiirides eetrisse lasti, nagu nt „Mõned mõtted“ (1973-1974, käsitles noorteprobleeme), „Foorum“ (1972-1989, ENSV valitsusliikmete stuudioesinemised) ja „Ajurünnak“ (1978-1982, argiprobleemid). Kuna selle aja teletehnika, nagu nt videomagnetofoni piiratud võimekused salvestada saateid lühikest aega (maksimaalselt pool tundi) ning videokassettide vähesus, seadsid ette piirid telesaadete salvestamiseks, tehti nendest saadetest paljuski otseülekanne stuudiost või salvestatud materjal lindistati hiljem teiste saadete jaoks üle. Seetõttu pole uuritava ajastu arutelusaateid video näol saadaval ka ERR-i videoarhiivis.

Oktoobris 1964 kõrvaldati NLKP KK oktoobripleenumil võimult Nikita Hruštšov. Võimule tuli Leonid Brežnev, kelle ametiaega on kirjeldatud kui stagnatsiooniaega, ehkki võimuletuleku alguses majanduskasv hoogustus ning sellega ka tõusis üleüldine elatustase, kuid hiljem seisnes majanduskasvu aeglustumises, kultuurielu piiramises ning üleüldises stabiilsuses ühiskonnas ja võimuinstitutsioonides. Ehkki stagnatsioon ei kaasnenu koheselt Brežnevi võimuletulekuga, saab rääkida, et alates 1967-1968 tähendas see Nõukogude mõjusfääris oleval alal Ida-Euroopas sealsete rahvaste seniste vabaduspüüdluste katkemist.⁶⁷

Stagnatsioon Nõukogude meedias algas parteilehtede peatoimetajate väljavahetamiste ning tsensori rangema järelvalvega. Rangema kontrolli alla läksid venekeelsed meediatoimetused, riiklikud ning regionaalsed ringhäälingud. Nii nagu ühiskonnas, kaotati sotsioloogilised uuringud ka meediaruumis – enam ei lähtunud meediaruum lugeja, vaataja või kuulaja vajadustest, vaid olid allutatud ideoloogilisele tööle.⁶⁸ Muutused leidsid aset ka Nõukogude Eesti Televisioonis. 27. juunil 1970 moodustati regionaalsel tasandil toimetanud ENSV Riikliku Raadio- ja Telekomitee (Goesteleradio) asemel liidulis-vabariiklik komitee, mille tulemusena nähti Nõukogude Eesti telesüsteemi, programmi ja ETV kanalit tervikuna osana Nõukogude telesüsteemist. Tugevnes parteiline ja ideoloogiline kontroll ja karmistus

⁶⁷ Peeter Vihalemm. Marju Lauristin. Eesti ühiskonna ja meedia muutumine 1965-2004. - Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965-2004, Tartu, Ülikooli Kirjastus 2004, 1-3.

⁶⁸ Samas, lk 1-3.

tsensuur. See avaldus kolmel erineval tasandil: 1) muudeti programmi direksiooni, põhimäärust ja struktuuri, mille tulemusena muutus ETV nõukogu ning hakati piirama teletegijate loomingulisust, kunstilisust; 2) teletootmine muutus aina enam toomistehniliseks protsessiks; 3) tugevnes üldine ideoloogiline surve: laienes propagandistliku retoorika kasutus, suurenes kanoniseeritus, tugevnes kontroll ajakirjanduse üle, lõpetati otsesaated ning piirati žanre jm.⁶⁹

Arutelusaate kui žanri areng oli 1970ndatel ning 1980ndateks üldiselt hääbunud – saateid enam selles formaadis ei tehtud. Paljuski oli see tingitud poliitilisest olukorrast – nii mängisid suurt rolli esmalt 1968 Praha kevad ning hiljem avalikud vastuseisud ideoloogilisele korrale. Intellektuaalne ja kultuuriline eliit tõrjuti avalikkusest kõrvale. Paljusid saateid hakati salvestama ning pidid vastama ideoloogilisele propagandale, mistõttu hakati saateid enne eetrisse laskmist võimuinstitutsioonide poolt läbi aina rohkem läbi vaatama (isegi varasemalt otse-eetris olnud igapäevast uudistesaadet „Aktuaalne Kaamerat“ hakati ette salvestama ning pidi läbima tsensuuri). Arutelu kandus üle propagandistlikusse publitsistikasse, kus põhirõhk kandus ideoloogilisse kasvatusse ning ühiskondlikele saavutustele rõhumisele.⁷⁰

Selles peatükis uurin saate sisuanalüüsi kaudu, kas ja kuidas see saade lõi avaliku sfääri. Selleks uurin saate stsenaariumit⁷¹, mille kaudu saan teada saate sisulise diskussiooni, osalejad ning nende seisukohad ning püüan uurida ka kuidas nad oma sõnumeid ka kommunikeerisid.

2.1. Saate taust

Üheks omapäraseimaks katseks enne glasnostieelses ajas Nõukogude Eesti Televisioonis jäi saade „Ajurünnak“, mis püüdis luua telekraanil diskussiooni eesmärgiga leida lahendusi selle ajastu kõige põletavamatele probleemidele.

1978. a. eetris olnud saate „Ajurünnak“ saate struktuur koosnes kolmest teemablokist:

⁶⁹ Šein. Suur teleraamat, lk 73-75.

⁷⁰ Aune Unt. Televisiooni žanriline areng ja selle avaldumine Eesti teleprogrammides. Tartu Ülikool, Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond, Tartu 2003, 80.

⁷¹ Hagi Šein. "Ajurünnak": stsenaariumid ja materjalid. Rahvusarhiiv (RA), ERA.R-1590.8.128, 2-51 (edaspidi: ERA.R-1590.8.128).

1. Sissejuhatus: ülevaade hetkeolukorrast nii üleliidulisel kui ka kohalikul tasandil;
2. Majanduslik aspekt: milliseid majanduslikke meetmeid saab kasutada alkoholismi ohjeldamiseks ning kuidas avaldab alkoholism mõju kohalikule majandusele;
3. Õiguslik aspekt: milliseid juriidilisi meetmeid saab kasutada alkoholismi vastu võitlemiseks ning kuidas neid seni rakendatud on;
4. Kasvatuslik aspekt: kuidas ennetada ning ravida alkoholismi ning milline peaks olema ühiskondlik suhtumine alkoholismi ning selle tagajärgedesse.⁷²

Autorite sõnul saade taotleb probleemide lahendamise otsimist ajurünnaku ehk uute ideede genereerimise meetodi kaudu, „eesmärgiga rakendada spetsialistide eruditsiooni, teadmisi ja fantaasiat keeruliste ja raskete küsimuste lahendamiseks vajalike uute ideede saamiseks“.⁷³ „Ajurünnaku“ sisu koosneb inimeste igapäevaelu olulistest probleemidest – eeldatakse, et iga probleemi puhul peaks lahendamise otsimisest olema huvitatud kogu rahvas. Lisaks, erinevalt teistest ajurünnakutest, ei toimu see kabinettide vaikuses, vaid on autorite sõnul avalik, telekaamerate ja auditooriumi ees, millega tehakse ekspertide töö märksa keerulisemaks. Samuti soovivad autorid, et tekiks „suur ring“, s.t. televaatajad hakkavad otsima ja välja pakkuma lahendusi saates käsitletavatele probleemidele.⁷⁴

2.2. Saatejuht

Saatel „Ajurünnak“ oli kaks saatejuhti: Hagi Šein ja Rein Järlik. Mõlemad kuulusid sellel hetkel ETV Tartu Studiosse.

Hagi Šein (s. 1945) lõpetas 1973 Tartu Riikliku Ülikooli ajaloolase ja sotsioloogina. ETV-s oli ta sel hetkel töötanud alates 1967. aastast algselt „Aktuaalse Kaamera“ tootmisassistendina, filmimonteerija ja sotsioloogi, saatejuhi ja kommentaatorina. Ühendades ajaloolise tausta ülikooliõpingutelt ning sotsioloogiaalase teadlikkuse noorte väljendusvõimaluste vähesusest pandi koos Tiina Mäega aluse saatele „Kodulinn“ (eetris 1975-1989, noorte hoiakuid ning kohalikku kultuuriajalugu käsitlev publitsistika).⁷⁵ Sotsiaalpsühholoogia publitsistikal saade Leksikon SP (1974-1975, sotsiaalpsühholoogia)

⁷² ERA.R-1590.8.128, lk 6-9.

⁷³ Samas, lk 2.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ Ene Pajula et al. ETV 40. Tallinn, PrinTall 1995, lk 17 (edaspidi: Ene Pajula et al. ETV 40).

pandi ideoloogilistel põhjustel kinni.⁷⁶ Hiljem on Hagi Šein olnud paljusid ühiskonnateemasid kriitiliselt käsitlevate dokumentaalfilmide „Ratastoolitants“ (1986, puuetega inimestest), „Raudrohutee“ (1985, vanuritest) stsenarist ja režissöör ja publitsistikasaadete „Prillitoos“ (alates 1983, saade pensionäridele), „Mõtleme veel“ (1987-1989, ühiskondlik-poliitiline vestlussaade), „Nõukoda“ (1989-1990, ühiskondlik-poliitiline vestlussaade) saatejuht.⁷⁷

Hagi Šeini saab pidada 1960ndatel-1970ndatel tüüpiliseks ajakirjanikuks, kelle publitsistiline töö põhineb paljuski sotsioloogilistel uuringutel, mida algselt üleliidulisel tasandil toetati (eesmärgiga majanduse ning ideoloogilise töö efektiivsemaks muutmisel), kuid mis pärast Brežnevi võimuletulekut järk-järgult põlu alla sattus. Hagi Šein on erinevates intervjuudes öelnud, et tema eesmärk oma saateid tehes on olnud midagi muuta ning enda sõnul on ta tegelikult teinud saateid seda ühte ja sama printsiipi silmas pidades: pista nina sinna, kus midagi muutmist vajab ning oma õlg alla panna.⁷⁸ Tema sõnul võis uurida kõike, mis toona keskvõimule meelt mööda oli (nõ „lubatud“ ja „pehmed“ teemad).⁷⁹ 1974/1975 telehooaja auditooriumiuuringute põhjal oli Hagi Šein üks populaarsematest telesaatejuhtidest Eesti NSV-s.⁸⁰

1976 Kalev Vapperi diplomitöös, kus käsitleti Nõukogude publitsistikasaateid tegevate saatejuhte ning nende töö omadusi, kohta tuleb välja, et Hagi Šeinile ei meeldinud oma saadetes kutsuda nomenklatuurseid esinejaid. Hagi Šein eelistas huvitavaid inimesi, kes on tema saates käsitletavate teemadega kursis.⁸¹ H. Šein püüdis juhtida saadet iseenda positsioonilt, eeldades intuiitiivselt, et tema positsioon peaks langema kokku vaataja positsiooniga.⁸² Püüdis vältida olukorda, kus ta ise on spetsialist, ehkki oli seisukohal, et „saatejuht üldiselt peab teadma ligikaudu samapalju, kui teab spetsialist“.⁸³ Siin võis mängida rolli tema sotsioloogiline taust, mille kaudu ta oli teadlik tollastest ühiskondlikest probleemidest, mida avalikus sfääris ei arutatud (nt alkoholism).

⁷⁶ Šein. Suur teleraamat, lk 77.

⁷⁷ Pajula et al. ETV 40, lk 17.

⁷⁸ Samas, lk 17.

⁷⁹ Autori kirjavahetus Hagi Šeiniga, 06.05.2022.

⁸⁰ Šein. Suur teleraamat, lk 183.

⁸¹ Vapper, Saatejuhi roll, lk 26.

⁸² Samas, lk 64.

⁸³ Samas, lk 26.

Rein Järlik (s. 1935) lõpetas 1959 Tartu Riikliku Ülikooli füüsikuna, kuid aastast 1965 töötas Eesti Televisioonis Tartu Studios. Rein Järlik on üks neist mainekatest reporteritest, kes olid pedagoogilise taustaga (koos Valdo Pandi (1928-1976) ja Rein Karemäega (1934-2014)). Oletatakse, et pedagoogilise tausta tõttu on Rein Järlik paljudes saadetes seadnud esikohale ühiskondliku valgustusliku külje.⁸⁴

Hiljem on olnud ETV eetris olnud dokumentaalsaadete „Surma ei otsinud keegi“ (1984-1985, ülevaade eluolust sõjale järgnenud aastatest) ja „Viiekümnendad“ (1986-1990, ülevaade kollektiviseerimist, küüditamisest jne), mis käsitlesid stalinistliku aega Nõukogude Eestis, autor ning arutelusaate „Mõtleme veel“ (1987-1989, ühiskondlik-poliitiline vestlussaade) üks saatejuhtidest.⁸⁵

Hagi Šeini sõnul oli Rein Järliku roll oluline, sest keerukat diskussioonsaadet üksinda teha oluks raske. Hagi Šeini sõnul nad saatejuhtidena toetasid üksteist ning nende koostöö sujus hästi. Rein Järlik oli juba pikemalt aega ajakirjanduses töötanud ning Hagi Šein pigem oma ajakirjandusliku tee alguses.⁸⁶

Saatejuhtide roll selle saate loomisel ning eestvedamisel oli nagu teistele ENSV teleajakirjanikele omaselt keskne. Saatejuhtide taust ning kogemus löid saatele sisu ning struktuuri, mille eesmärk oli muuta see saade ka vaatajale kaasahaaravamaks (arvestades ENSV ja Soome televisiooniprogrammi omavahelist konkurentsi). Lisaks muutsid nad selle saate ka usaldusväärsemaks, mille kaudu said televaatajad luua telesaatega emotsionaalse sideme, täites sellega 1960ndatel Nõukogude meediateoorias püstitatud eesmärki, kus telesaade pidi olema aktuaalne ja inimlähedane.⁸⁷ See aspekt avaldub ka saate „Ajurünnak“ saatejuhtide hilisemas töös ja ühiskondlikus populaarsuses. Teadmata on ainult see, kas ja kuidas aitasid saatele „Ajurünnak“ kaasa saatejuhtide enda suhted okupatsioonivõimude esindajatega. Hagi Šeini sõnul reaktsioone saate oli.⁸⁸ Siiski pole teada, kuidas saatejuhid sellega toime tulid.

Saates omasid saatejuhid aktiivset rolli. Hagi Šein osales rohkem diskussioonis kui Rein Järlik, kes tegeles rohkem telesaate administreerimisega. Saate sissejuhatavas osas esitasid

⁸⁴ Ene Pajula et al. ETV 40, lk 11.

⁸⁵ Ene Pajula et al. ETV 40, lk 11.

⁸⁶ Autori kirjavahetus Hagi Šeiniga, 06.05.2022.

⁸⁷ Šein. Suur teleraamat, lk 24.

⁸⁸ Autori kirjavahetus Hagi Šeiniga, 06.05.2022.

saatejuhid olukorra tõsiduse peegeldamiseks faktiväiteid, kuid otseselt millelegi ei viidanud (umbmääraselt mainiti läbi viidud uurimusi), mistõttu on raske hinnata nende tõepärasust tagantjärele.

Saatejuhid omasid ka seisukohti, mida ka väljendati (nt „kuiva seaduse“ kehtestamine vajalikkusest). Saates ei arutatud saate alguses saatejuhtide poolt välja käidud faktiväiteid ega seisukohti, aga kui käidi välja faktiväite või seisukoht saate käigus, mis tugines statistikale, siis saatekülalised hakkasid ka selle väite üle arutama.

2.3. Saate probleemistik: alkoholi kuritarvitamine

Alkoholiprobleemidest ning selle mõjust NSVL ühiskonnas on kirjutanud ajaloolane Mark Lawrence Shrad⁸⁹ ning ENSV ühiskonnas ajaloolane Kelli Arusaar-Tamming.⁹⁰ Alkoholi liig- ja kuritarvitamine oli Nõukogude Liidus olnud probleem juba II maailmasõja lõpust saadik. See probleem oli aktuaalne meeste seas, kuid puudutas ka naisi. Nõukogude Liidus elavate noorte meeste alkoholismi põhjuseks on Shrad pidanud II maailmasõja ajal üles kasvanud noorte meeste eeskuju puudumist isa näol, kes II maailmasõja veriste lahingute ajal oma elu kaotasid, totalitaarse ühiskonna ängi ning kultuurilisi eripärasid, mis soodustasid alkoholitartvitamist. Alkoholismi probleem avaldus igas eluvaldkonnas, nt poliitikas, ühiskonnas, töö- ja peresuhetes ning inimeste enda ning nende järeltulijate tervises, ja sellest probleemist oldi teadlik igal Nõukogude ühiskonna tasandil, kuid ametlikult ega avalikult seda probleemi ei käsitletud.⁹¹

Probleemi ei käsitletud ideoloogilistel ega majanduslikel põhjustel. Ideoloogilistel põhjustel seetõttu, et positiivne propaganda ning sotsialistlik ühiskonnamudel ei näinud ette tõhusaid meetmeid selle ohjeldamiseks: alkoholism ei mõjutanud tavakodaniku tasemel töösuhteid sellisel määral, sest töötust püüti hoida Nõukogude ühiskonnas madalal ning seetõttu vaadati tööliste joomisprobleemidele mööda, samas erinevad raviprogrammid ei olnud tõhusad ning seal sisaldava propaganda tõttu ka ebapopulaarsed ja ebaefektiivsed.⁹² Majanduslikel põhjustel ei saanud seda käsitleda, sest alkoholi müük moodustas suure osa riigi

⁸⁹ Mark Lawrence Shrad. *Vodka Politics: Alcohol, Autocracy, and the Secret History of the Russian State*. Oxford, University Press 2014 (edaspidi: Shrad, *Vodka Politics*).

⁹⁰ Kelli Arusaar-Tamming. 1985. aasta nõukogude alkoholipoliitika ja selle tagajärjed Eesti NSV-s. - *Mäetagused*, 2007, 36, 35-58 (edaspidi: Arusaar-Tamming, 1985. aasta nõukogude alkoholipoliitika).

⁹¹ Shrad, *Vodka Politics*, lk 236, 245, 267 ja Arusaar-Tamming, 1985. aasta nõukogude alkoholipoliitika, lk 35-37.

⁹² Arusaar-Tamming, 1985. aasta nõukogude alkoholipoliitika, lk 45.

sissetulekutest, millest polnud võimalik aina enam suuremateks kasvavate riigikulude katmiseks loobuda.⁹³

Poliitilises elus avaldus see sellisel viisil, et paljud kõrged poliitikud (sh Brežnev ise) esinesid ning tegid poliitilisi otsuseid joobes peaga, see aga vähendas Nõukogude riigi majanduslikku ning ühiskondlikku sidusust ja muutis selle keskkonna ebastabiilseks.⁹⁴

Ühiskonnas hakkasid suurenema erinevate õnnetuste (enamasti purjus peaga tehtud avariide) ja kuritegude arv – inimestel hakkas kaduma ühiskondlik turvatunne. Lisaks avaldusid statistikas asjaolud, et inimeste, nii naiste kui ka meeste, keskmine eluiga oli märgatavalt vähenenud: mehed tegid aina enam suitsiide ja naised aborte (sellel ajal puudusid hormonaalsed kontratseptiivid). Kaugeleulatuvad tagajärjed seisnesid alkoholi liigtarvitajate perre sündivate kaasuvate haigustega laste ning võimalike orbude näol. Tööl käidi aina enam joobes olekus. Alkoholist tingitud negatiivsed tagajärjed mõjutasid Nõukogude majandust märgatavalt.⁹⁵

Alkoholi tõttu kannatasid ka pereliikmete omavaheline läbisaamine. Kõige sagedasem oli juhtum, kui purjus pereisa oma elukaaslase kallal vägivalda kasutas. Samuti ei olnud ebatavaline juhtum kui palgapäevadel pereemad pidid oma mehi linna või alevi pealt üles otsima ja koju tassima, et pereisa teenitud palka palgapäeval maha ei jooks. Leidis aset ka juhtumeid kui mõlemad pereliikmed olid joodikud ning suuremaks kannatajaks oli(d) laps(ed).⁹⁶

Kui minna üksikisiku tasandile, siis joomine mõjutab iga üksikisiku vaimset ja füüsilist tervist. Alkoholi liigtarbimine süvendab depressiooni ning kalduvusi suitsiidile. Samuti süvendab see inimese neeruprobleeme. Lisaks neile veel mõjutavad inimest alkoholismist tingituna erinevate õnnetustes saadud vigastuste näol.⁹⁷

Niisiis oli alkoholiga probleeme paljudel, kuid erinevate ideoloogiliste ja majanduslike faktorite tõttu neid varjati ja ei lahatud avalikkuse ees, ehkki ajakirjanikud olid sellest probleemist teadlikud.⁹⁸ Seetõttu saab pidada „Ajurünnakut“ esimeseks selliseks katseks

⁹³ Schrad, *Vodka Politics*, lk 244, 267, 276.

⁹⁴ Samas, lk 239.

⁹⁵ Samas, lk 275-276.

⁹⁶ Samas, lk 276.

⁹⁷ Samas, lk 276.

⁹⁸ Samas, lk. 244-248.

stagnatsiooniajal ENSV-s, mil ühiskondlik arutelu oli piiratud eriti selliste tundlike teemade puhul, mida keskvoim varjata püüdis.

Hagi Šeini sõnul oli alkoholismi vastu võitlemine üks nõrpe teemadest, mida sai teleekraanil diskussioonisaaetes käsitleda. Sellele teemakäsitlusele „Ajurünnaku“ saates reageeriti ülemuste poolt positiivselt.⁹⁹

2.4. Saates osalejad

Saade „Ajurünnak“ oli üles ehitatud vestlusringi printsiibil. Vaadeldava saate osa aruteluringi moodustasid lisaks saatejuhtidele (Hagi Šein ja Rein Järlik) ka (ametid märgitud vastavalt saate stsenaariumis märgitule):

1. Jüri Vene (1931-2012): alates 1977 Tartu Linna Rahvasaadikute Nõukogu Täitevkomitee esimehe asetäitja hariduse, kultuuri, kehakultuuri ja tervishoiu alal;
2. Heiti Kadastik (1926-1992): kõrgema kategooria psühhiaater;
3. Herbert Metsa (1931-2008): professor, majandusdoktor, TRÜ teadusprorektor;
4. Valdur Lulla (1922-1993): Tartu II eriiinternaatkooli direktori asetäitja;
5. Asta Nagel: Tartu linna aseprokurör;
6. Ene Tiit (s. 1934): füüsika-matemaatika kandidaat, TRÜ dotsent, teaduskondadevahelise perekonnauurimisrühma teaduslik juhendaja;
7. Olev Nigul (s. 1928): Tartu Mööblikombinaadi direktor

Seega saates osalesid viis meest (62%) ja kolm naist (38%). Nende keskmine vanus oli 49 aastat ning kõik omasid kokkupuudet alkoholismist põhjustatud probleemidega. Hagi Šeini sõnul sai saatesse teadlikult kutsutud „teadjaid“, valdkonna eksperte.¹⁰⁰ Arvestades nende ametialast positsiooni võib väita, et tegemist oli tolle aja Tartu nomenklatuuriga, kes pidid tele-eetris mõjuma autoriteedina ning nende seisukohad mõjuma suuremale auditooriumile tõsiseltvõetavatena. Hagi Šeini sõnul oli Tartu selliste ekspertide kaasamiseks suurepärane koht viidates Tartule kui ülikoolilinnale. Tema sõnul olid saatekülalised saate teemast

⁹⁹ Autori kirjavahetus Hagi Šeiniga, 06.05.2022.

¹⁰⁰ Autori kirjavahetus Hagi Šeiniga, 06.05.2022.

teadlikud.¹⁰¹ Konkreetne diskussioon aga sündis kohapeal spontaanselt.¹⁰² Saatekülaliste algseid seisukohti sellest teemast pole teada, sest saatelehtedele pole neid üles kirjutatud.

2.5. Saate teemad ja fookus

Saates käsitleti alkoholi liigtarvitamisega seotud probleeme majanduslikust aspektist (mida see endaga kaasa toob?), õiguslikust aspektist (milliseid juriidilisi meetmeid saab kasutada alkoholismi vastu võitlemiseks ning kuidas neid seni rakendatud on?) ning kasvatuslikust aspektist (kuidas ennetada alkoholismi ning sellega kaasnevat kahjusid?).

Saate esimeses osas, kus käsitleti alkoholismi majanduslikku aspekti, alustatakse sellest, millised on võimalikud majanduslikud meetmed alkoholismi piiramiseks. Algselt seisnes fookus sellel, kas alkoholi hinnatõus võiks piirata alkoholi liig- ja kuritarvitamist. Sealt arenes vestlus J. Vene kaudu üle sellele, kas alternatiivsete kvaliteetsete luksuskaupade (ei mainita täpselt, mida selle all mõeldakse), mitmesuguste kultuuriliste sündmuste olemasolu või individuaalmaja ehitamise võimalus võib tõmmata inimeste tähelepanu alkoholilt eemale. Sealt läheks juba fookus alkoholismist üle Nõukogude majandussüsteemi toimimisele, puudutades kaupade tootmist, kvaliteeti, hinnapoliitikat ning inimeste enda tarbimisharjumusteli. Saatejuht Hagi Šein tõi selle saateosa lõpus tagasi fookuse alkoholismi ja selle majanduslikule mõjule ettevõtete tasandil. O. Nigul, V. Lulla rääkisid, kuidas kehtiva juriidika ning ühiskonna enda ükskõiksus piirab ettevõtete võimet tõrjuda alkohoolikuid enda töökollektiividest eemale – nimelt jääb igasuguste lahenduste tagajärjel kaotajaks töökollektiiv ise, sest joodikust töötaja leiab uue töökoha, aga tööturul piiratud arvu tööliste tõttu ettevõtte uut töötajat nii kergesti ei leia. Esimese saateosa kokkuvõttes punktis püüdsid H. Kadastik ja O. Nigul tõmmata fookuse alkoholismilt eemale, et arutleda ühiskonnahoiakutest üldisemalt, kuid saatejuht Rein Järlik katkestas selle üsna peagi, et minna üle teise saateplokki juurde.

Teises saateplokis räägiti juriidilistest võimalustest võitluseks alkoholismi vastu. Saateplokki alguses andis A. Nagel ülevaate senistest juriidilistest võimalustest. Saatejuht H. Šein uuris, miks siiski räägitakse alkoholismiprobleemist kui kõik juriidilised võimalused selle piiramiseks on olemas. A. Nagel, vastates H. Šeini küsimusele, ei vastanud küsimusele ning

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² *Ibid.*

palus seda vastata ettevõtete ja organisatsioonide esindajatel ise. Selle tagajärel aga E. Tiit viis fookuse ühiskondlikult tasandilt üle perekondlikule ja üksikisiku tasemele püüdes vastust saada küsimustele, kuidas alkoholismist põhjustatud tagajärgede eest (nt perevägivald) saab üksikisik ennast kaitsta. A. Nagel möönis puudujääke ning selle vastuse tulemusena hakkasid H. Kadastik ja V. Lulla taas arutlema, millised on ühiskonna enda mehhanismid alkoholismi vastasel võitlusel ja kuidas neid parandada erinevate seaduste muutmisel (nt auto konfiskeerimine seaduserikkujalt). Saatejuht R. Järlik püüdis küsida O. Nigulilt, kas ja kuidas ettevõtte saab panustada alkoholismi vastasesse võitlusse. O. Nigul rääkis taas, kuidas kehtiv juriidika tööandjat ei kaitse ning igasuguste seadusest tulenevate meetmete rakendamisel saab kõige rohkem kahjustatud ettevõtte ise. Selle sõnavõtuga lõpetasid saatejuhid juriidilise aspekti käsitluse.

Kolmandas saateplokis arutleti kasvatuslikke aspektide üle. Arutleti, millised on alkoholismi tagajärjed perekondlikes ning teistes ühiskondlikes kollektiivides. Toodi välja, et ühte alkoholismi ennetamise võimalust, milleks on ühiskondlik teavitustöö, mis peaks algama juba esimestes kooliastmetes, pole piisavalt kasutatud ning milles eneses on ebakõlad, mistõttu ei olda ühiskonnas teadlikud, milliseid tagajärgi alkoholism endaga kaasa toob. H. Kadastik rääkis, kuidas alkoholism on aina enam levimas noorte inimeste ning eriti naiste seas ja pakub lahendusi, kuidas sellega võidelda (nt alkoholi piirmäära tõus, maksuerisuste kaotamine lahjade ja kangete alkoholide vahel jne).

Esimese saateplokki juures, kus käsitleti alkoholismi majanduslikke aspekte, kaldus fookus alkoholismilt kõrvale Nõukogude majandussüsteemile, mis puudutas kaupade ja teenuste valikut, kvaliteeti ja hinda. Saateosa lõpus tõi saatejuht H. Šein teema fookuse tagasi alkoholismile. Saate teises ja kolmandas saateplokis nii suurt kõrvalekallet alkoholismi teemalt ei esinenud. Seda, kui suur roll oli saateplokki sissejuhatavas osas kellegi selge seisukoht kui millegi, mille ümber saateplokis käsitletavat jutupunkti võinuks koonduda, kas siis seda täiendades või vastandades, on raske öelda. Selleks on vaja uurida täpsemalt vestlus- ja debatisaate iseloomuomadusi, millele selle töö autor ei keskendu.

2.6. Vastasleeride olemasolu

Vaadeldava saate osa puhul oli vestlusringi kaasatud spetsialiste erinevatest eluvaldkondadest. Nii olid saates isikuid, kelle valdkonnaks olid majandus, õigus, psühholoogia, pedagoogika ja tööstus.

Vaadeldava saate esimeses saateplokis nõustusid kõik, et alkoholi hind peaks tõstma, ehkki maini, et alkoholi hind on tõusnud (nt viinapudeli hind 1,80-1,85 rublalt 4 rublani), on inimeste majanduslik võimekus sellele järgi tulnud. Seejärel arutleti, kuidas tekitada majanduslike alternatiive (luksuskaupade, kultuurisündmuste näol) alkoholile. Selle koha pealt on seisukohad erinevad. H. Metsa ja O. Nigul nõustusid, et alternatiive võiks olla ning nende teket peab soodustama tootmise suurendamise ning nende toodangute kvaliteedi tõstmise kaudu. H. Kadastik oli sellele argumendile vastu, sest tema sõnul tegemist on kahe erineva asjaga, millest räägitakse ning see ei mõjuta alkoholi tarbimist. J. Vene nõustus H. Kadastikuga, kuid mainis siiski, et alternatiivsete kvaliteetsete kaupade olemasolu lahendaks probleemi.

Selle saateplokki teises osas, kus räägiti majanduslikest aspektidest Gruusia NSV-s läbi viidud uurimuse näitel. Arutleti, kuidas ühiskond soodustab alkoholismi levikut (seda argumenti käivad välja H. Metsa, V. Lulla, J. Vene ja H. Kadastik). O. Nigul, kellele see argument oli suunatud, ütles, et tal on raske alkohoolikust töölise suhtes midagi ette võtta, sest selle tulemusena kaotab ettevõtte ning selle toodang, sest tööjõupuuduse tõttu ei olnud võimalik koheselt töölist asendada.

Räägiti, mida saab ühiskonnas (eriti töökollektiivides) teha selleks, et alkoholismi vähendada. V. Lulla esitas seisukoha kasvatuslikust aspektist, et töökohtadel olevad loengud, kus räägitakse alkoholismist ning nendest peavad osa võtma alkoholismiprobleemidega töölised, on vajalikud ning töötavad. O. Nigul ei pidanud neid efektiivseteks ning alavääristas seda argumendiga, et „gripi vastu kursustega ei võitle“. V. Lulla ütles, et see oleneb ettevõtte tootmiskultuurist, mis hoiab inimest selle ettevõtte juures. V. Lulla seisukohta toetas H. Kadastik, kes siiski möönab, et loengud on siiski üks väike osa kogu programmist (näide Kirovi kalurikolhoosi kohta). Siiski lõpuks O. Nigul muutis oma seisukohta ning tõdeb, et kursustel võib olla ka positiivne efekt vaid juhul, kui sellest tõesti osa võetakse.

Teises saateplokis arutleti, mis on juriidilised aspektid ning kuidas neid rakendatakse võitluses alkoholismiga. Asta Nagel, kes saates osales õigusalase spetsialistina, annab ülevaate, kuidas õiguskaitseorganid, prokuratuur, siseasjade osakond ning rahvakohus kasutavad „mitmesuguseid meetmeid“ (ei täpsustata) võitluseks alkoholismiga. A. Nagel ütles, et õiguskaitse institutsioonidest ainult ei piisa ning võitlusest alkoholismi vastu peaksid osa võtma asutuste ja ettevõtete laiad kollektiivid – see nõue olevat tema sõnul kehtivas seadusandluses olemas ning nõuet on korratud ka kesk- ja kohaliku võimu

institutsioonide poolt välja antud määrustes. Seda aga tehakse tema sõnul vähe ning arwab, et seda peaksid selgitama asutuste ja ettevõtete juhid ning nende organisatsioonide esindajad ise. V. Lulla nõustus, et ühiskonnas ei peeta alkoholi liigtarvitamist paheks erinevalt Indoneesia saarestiku ühiskonnast, kus „neljakäpukil“ olevad joodikud tõrjutakse ühiskonnast eemale. H. Kadastik rääkis, et palju on ka teha seadusandluses seaduste karmistamise näol, nt võtta pidevalt alkohoolikust autojuhilubadeta sõitjal konfiskeerida auto, mille tagajärjel alkohoolik hakkaks mõtlema, kas alkoholi tarvitada või mitte. O. Nigul nõustus, et organisatsioonid ning ettevõtted saaksid palju rohkem teha, kuid samas olemasolevad seadused ei kaitse ettevõtet. Näiteks tõi O. Nigul olukorra, kus karistamise puhul, mis seisneb alkohooliku ravile suunamises, annab tööline lahkumisavalduse sisse ning läheb tööle järgmisesse asutusse.

Lisaks arutati, kuidas saaks alkoholismi ennetada. A. Nagel tõi välja, kuidas alkohoolikutel on alkoholism jõudnud kaugemale areneda ning sellel tasemel seda välja juurida on raske. A. Nagel tõi välja näiteid, kuidas joodikule on pärast rahvakohtusse avalduse esitamist perekonna liikme, töökoha ametiühingu, ühiskondliku organisatsiooni esindaja, hooldus- ja eestkoste organi või psühhiaatrilise raviasutuse poolt, määratud teovõime piirangud erinevate majanduslike tehingute, v.a. elukondlike pisitehingute, teostamiseks temale määratud eestkostja nõusolekul. H. Kadastik oponeeris sellele, sest tema sõnul alkoholi ostmist sellega ei piirata. H. Kadastik tõi välja lahenduse, kuidas ühiskonna erinevad osapooled probleemidega inimese ümber (pereliikmed, institutsioonid jne) tuvastaks varasemalt välja faktid, millega inimese teovõimet piirata ning ohjeldada sellisel määral, et see isik alkoholi enam kätte ei saaks. Teised osapooled selle lahenduse peale sõna ei võtnud.

Kolmandas saateplokis räägiti kasvatuslikust aspektist. Saates osalenud eksperdid leidsid, et ennetust on õige alustada juba noorukieast, sest noored vastutavad järeltuleva põlve eest. Oldi seisukohal, et ühiskondlikud programmid peaksid soodustama noorte tõrjuvat suhtumist alkoholi suhtes. Suurt rolli nähakse siin kultuuril. H. Kadastik tõi välja, et tuleb teha teavitustööd selles osas, et noored naised peaksid tõrjuma alkoholi liigtarvitajatest mehi, sest alkoholismi üks eelduseid on geneetiline. Kui H. Metsa küsis, millised need geneetilised eeldused on, siis H. Kadastik jäi vastuse võlgu, sest „tänapäevane teadus neid ammendavalt ei lahenda“. Küll aga oldi üksmeelel, et alkoholi liigtarvitamise tulemusena on võimalik saada vigane järeltulija. Lõpetuseks pidas H. Kadastik pika monoloogi sellest, missugune on alkoholi psühho-sotsioloogiline taust (negatiivsed mõjud noore inimese organismile) ning kuidas neid saab ennetada või lahendada, alates vanuselise piirmäära tõstmisest (18.

eluaastalt 20-le eluaastale) kuni hinnaerisuste kaotamiseni. Teised saates esinevad eksperdid sellele vastu ei vaieldnud.

Kokkuvõtteks saab öelda, et vaadeldavas saates olid mitme erineva valdkonna spetsialisti seisukoht esindatud. See mõjutas iga külalise seisukoha võtmist, sest igäihel oli oma erialane taust, millega probleemile läheneti ja lahendust otsiti. Vaadeldav saade oli rohkem koht, kus iga saates olev ekspert käis välja oma ettepaneku ning põhjendas seda oma teadmistest lähtudes. Faktilistele seisukohtadele oli seetõttu raske vastu olla, kuid selle asemel küsisid saatekülalised üksteiselt täiendavaid küsimusi. Vastust küsimusele, kas lõpuks leiti probleemile ka lahendus, nendes osades ei leia. Seda, kas seda leiti tulevastes saadetes, on raske järeldada, sest samasisulist materjali sellele järgnevate saadete osas ei leia ei teksti ega ka video näol.

Kehtib teoreetilises osas Huxtable'i ja Mihelji poolt välja toodud käsitlus habermasilikust pool-avalikust sfäärist, kus aruteluteravik on suunatud mitte võimudele otse, vaid ühiskonnale, kellele on pandud kohustus väljakäidud ideid rakendada ning kelle tegutsemisele peavad riiklikud institutsioonid järgima. Mõned ideed olid loosunglikud ning faktid liiga lihtsustatud (seda eriti H. Kadastiku sõnavõtude näol), mistõttu võib oletada, et tegemist oli klassikalise kommunikatsioonivõttega kaheastmelise tulva näol, kus saatekülalised, kes olid oma hariduse ja erudeerituse tõttu autoriteedid, olid kanaliks sotsialistliku riigi propaganda vahendamisel. See aga vajab täpsemat võrdlevat uurimustööd, kus meedias edastatud sõnumeid võrreldakse alkoholivastase võitluse loosungitega.

2.7. Vestluse sujumine ja arvamuste tasakaal

Vaadeldava saate osa keskmine probleem oli alkoholi liigtarvitamine. Sellele probleemile läheneti mitme erineva aspekti kaudu ning nendel aspektidel oli igal saatekülalisel omaenda lähenemine. Vaatlen antud aspekti selle kaudu, kui palju keegi sõna sai. Tuleb arvestada, et saates oli kolm erinevat aspekti, mis hõlmasid erinevaid valdkondi. Niisiis toon välja iga saate eksperdi sõnavõtu mahu saate jooksul sõnade arvu näol kolmes erinevas saateblokis.

I OSA: Majanduslik aspekt	
Nimi	Sõnavõttude maht saate osa jooksul (sõnades)
Olev Nigul	974
Herbert Metsa	614
Heiti Kadastik	587
Valdur Lulla	374
Jüri Vene	191
Ene Tiit	125
Asta Nagel	0

Saate esimene osa käsitles majanduslikku aspekti. Täpsemalt räägiti, milliste majanduslike meetmetega oleks võimalik alkoholismi piirata ning millist üldist mõju avaldab alkoholism Nõukogude liiduvabariikide majandusele. On loogiline, et selles aspektis võtsid sõna majandusega seotud spetsialistid, kelleks olid Olev Nigul kui Tartu Mööblikombinaadi direktor ning Herbert Metsa kui majandusprofessor. Neile järgnesid Heiti Kadastik, kes võttis sõna rohkem saatebloki lõpus. Valdur Lulla, Jüri Vene ning Ene Tiit võtsid kõige vähem sõna. Asta Nagel ei võtnud (teadmata põhjustel) üldse sõna.

Herbert Metsa seisukohad olid üldised ning puudutasid rohkem kriitikat üldise Nõukogude majandussüsteemi suunal, kaldudes sellega oluliselt kõrvale saate kesksest temast. Olev Nigul pidi paljuski põhjendama, miks tema töölisel enda alkoholiprobleemidega ei tegele (karistamatuse tunne ning ükskõikne suhtumine ühiskonna poolt) ning selgitas, kuidas ettevõtjal üksi on seda probleemi väga raske lahendada, arvestades tööjõupuudust. Heiti Kadastik esindas oma elukutsest tingituna psühholoogilisi faktoreid (inimese madal intelligents), miks inimesed valivad alkoholi, kuigi majanduslikud võimed lubaksid tal millessegi muusse oma raha paigutada. Saateosa lõpu poole tõi ta välja kriitika statistika suunal, kus pole arvestatud faktoreid, mida ei saa rublades üle kanda (nt kuidas mõjutavad alkoholist saadud negatiivsed emotsioonid, kas siis pohmelus või alkoholiku poolt põhjustatud kannatused nt vägivalla näol). Jüri Vene rääkis, kuidas valitsusorganide poolt

läbi viidud reidil inimesed töö ajal söögikohtades, kohvikutes alkoholi tarvitavad ning Ene Tiit esitas enda ettepanekuid majandusega seotud inimestele küsimuste näol, et kuidas nemad suhtuksid individuaalehitusse (ehk anda võimalus inimesele ehitada oma kodu). Nagu öeldud, siis Asta Nagel selles saateplokis (teadmata põhjustel) sõna ei võtnud.

II OSA: Õiguslik aspekt	
Nimi	Sõnavõttude maht saate osa jooksul (sõnades)
Heiti Kadastik	447
Olev Nigul	418
Asta Nagel	418
Valdur Lulla	188
Ene Tiit	58
Herbert Metsa	8
Jüri Vene	0

Saate II osa käsitles õiguslikku aspekti. Räägiti, millised on õiguslikud meetmed alkoholismi piiramiseks ning milline on praegune seis.

Asta Nagel kui õiguslane ekspert andis ülevaate, millised on senised seaduslikud võimalused alkoholismi vastu võidelda ja kuidas sellest hoolimata on seda seni vähe tehtud. Heiti Kadastik kirjeldas psühholoogiliste tegurite kaudu, mis hetkest ja kuidas saab alkoholism alguse, et sellega juba eos võidelda. Lisaks rääkis ta oma kogemusest kohtuekspertiisis, kuidas seaduste karmistamine mõjutaksid inimeste hoiakuid alkoholi suhtes. Olev Nigul aga pidi jällegi selgitama, kas ettevõtted saavad rohkem panustada ning miks nad seda seni teinud pole. Valdur Lulla rääkis, kuidas alkohoolik tuleks Indoneesia saarestiku hõimkonna näitel välja tõrjuda ja tal poleks midagi selle vastu kui kõikide „Tartu neljakäpulistele“ suhtes seda meedet ka rakendataks. Ene Tiit ja Herbert Metsa võtsid vähe sõna, mis olid enamasti remargid ja küsimused teistele ekspertidele. Jüri Vene ei võtnud (teadmata põhjustel) üldse sõna.

III OSA: Kasvatuslik aspekt	
Nimi	Sõnavõttude maht saate osa jooksul (sõnades)
Heiti Kadastik	706
Jüri Vene	221
Ene Tiit	200
Herbert Metsa	48
Olev Nigul	31
Valdur Lulla	12
Asta Nagel	0

Saate kolmas osa käsitles kasvatuslikke aspekte. Räägiti, kuidas ennetada alkoholismi noorte kasvatamise kaudu. Kasvatuslike aspektide osas võtsid kõige enam sõna Jüri Vene, kes on oma töö tõttu pedagoogikaga palju seotud, ja Ene Tiit, kes on ekspert perekonnakasvatuse alal. Jüri Vene rääkis, et alkoholi tagajärgedest tuleks aina enam integreerida kooliprogrammi. Ene Tiit rääkis noorte naiste vastutusest vältida järeltuleva põlve arvestades alkoholismiga ja alkohoolikuga kokkupuutumisest. Aruteluga jõuti välja selleni, et alkohol on liiga kättesaadav ning Heiti Kadastik pidas maha pikema sõnavõtu, mis võttis suure osa saateosa ajast, kuidas alkoholism aina levib nooremate inimeste ja laialdaselt ka noorte naiste seas; kuidas mõjutab alkohol noort inimest ning miks on vaja tõsta alkoholi kättesaamise alampiiri 18. eluaastale 20. eluaastale. Herbert Metsa osalus piirdus J. Venele, E. Tiidule ning H. Kadastikule küsimuste esitamisega. Valdur Lulla ja Asta Nagel arutelust osa ei võtnud (V. Lulla küll võttis, kuid saatematerjal katkeb selle koha pealt).

On näha, et saate igas osas oli spetsialistide osalus arutus erinev. Igas saate osas võtsid kõige enam sõna vastavad eksperdid: I osas, kus käsitleti majanduslikke aspekte, võtsid enim sõna majandusega seotud inimesed; II osas, kus käsitleti juriidilisi aspekte, võtsid enim sõna juriidikaga seotud inimesed; ning III osas, kus käsitleti kasvatuslikke aspekte, võtsid enim sõna pedagoogia taustaga spetsialistid. Jällegi oli tegemist näitega kaheastmelisest kommunikatsioonitulvast, kus sõna sai vastava valdkonna ekspert, sest tema sõnavõttud olid

selles valdkonnas kõige pädevamad, seetõttu lasti tal ka pidada sõnavõtte, mis kohati võisid olla ka loosunglikud. Universaalselt käitus aga psühhiaatria taustaga Heiti Kadastik, kes igas valdkonnas püüdis välja tuua erinevaid psühholoogilisi aspekte, mis seostusid antud saate osa teemaga.

2.8. Saate järelkaja ühiskonnas

Saade tekitas palju järelkaja ühiskonnas ning selles saates esinenud arutluskäiku on hiljem analüüsitud ka ajakirjanduses. Esimene teleretsensioon 19. oktoobril 1978 eetris olnud saatele on avaldatud anonüümse telefili, keda saab pidada telekriitikuks, poolt 27. oktoobril 1978 ajalehes „Sirp ja Vasar“ pealkirjaga „Mäng ja tõsielu“. Teine vastukaja eetris olnud saadetele avaldati 11. jaanuaril 1979 Uve Masti poolt ajalehes „Edasi“ pealkirjaga „Rünnak „Ajurünnakule““.

Anonüümse telefili poolt avaldatud artikkel ajalehes „Sirp ja Vasar“ heidab ette, et ehkki „Ajurünnak“ on ühiskonnas vajalik ning seal pakutud ideed õilsad ei anna keegi garantiid, et keegi neid lahendama hakkab ning nende üle järelvalvet peab. Seetõttu väidab anonüümne telefii, et tal on raske seda võtta millegi muu kui mänguna. Samamoodi kritiseerib telefii eetris olnud eksperte. Tema arvates on paljud ekspertide poolt välja pakutud majanduslikud meetmed ennekuulmatud ajal, mil tavaline inimene teenib 80-rublast kuupalka. Artikli autor nõuab, et järgnevates saadetes oldaks ausad ning toodaks neid asjaolusid ka välja, vastasel juhul tekitab saade absurdi.¹⁰³

Uve Masti poolt kirjutatud artikkel ajalehes „Edasi“ toetab „Ajurünnaku“ saate funktsiooni ühiskonnas esinevate probleemide lahendamisel. Autori kriitika seisneb selles, et saade liiga harva eetrisse läheb (iga kolme nädala järel) – käsitletud probleemid ja väljatoodud lahendused jõuavad nii suure ajavahega juba „nüriks minna“ ehk kaotavad oma aktuaalsuse. Lisaks heidab ta ette, et saatejuhid ei oma positsioone, ehkki juhitakse seda saatekujundust arvestades „kõrgemalt“ ning saate olemus on liiga hüplev ehk saatekülaliste sõnavõttud vahetuvad liiga tihedalt. Samuti ei ole paljude ekspertide seisukohad konkreetsed, siirad ning esineb liigset paljusõnalisust. Autor loodab, et saade hoiab oma teravust hoolimata sellest, et kõik teemad ei pruugi olla nii olulised, nagu seda oli esimestes saadetes käsitletu.¹⁰⁴

¹⁰³ Mäng ja tõsielu. Sirp ja Vasar, 27. oktoober 1978, nr 43, lk 7, 14.

¹⁰⁴ Uve Mast. Rünnak "Ajurünnakule". Edasi, 11. jaanuar 1979, nr 9, lk 4.

Ehkki „Ajurünnaku“ keskne fookus oli üles ehitatud saates esinevatele ekspertidele, laiendati oma sfääri, kaasates enda saatesse ka televaatajaid. Rahvusarhiivis oleva dokumendi „Eesti Televisiooni saatesarja „Ajurünnak“ autorite pöördumine sm. A. Greeni ja joomisega võitlemise komisjoni poole“, mis oli adresseeritud Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitjale Arnold Greenile ning Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva joomisega võitlemise komisjoni liikmete poole, kaudu on võimalik teada saada, et „esimene saade oli tulemuslik ja tekitas meile (saate toimetusele – J.K.) teadaolevatel andmetel kõikjal väga elavat vastukaja“. Dokumendi järgi kirjeldatud saate järel saadeti toimetusse ligi 400 kirja, milles sisaldus autorite sõnul alkoholismi vastase võitluse suunal olulisi ettepanekuid ning meetmeid.¹⁰⁵ Kirjade toimetuse 1979. a. tööaruandest saab välja lugeda, et kuna Tartu stuudios puudus sellel ajal töötaja, kes kirjadega tegeleks, tuuakse need Tallinnasse, kuid seda tehti „ülimalt korrapäratult“ ning „seetõttu pole (ETV) kirjade toimetusel mingit ülevaadet sellele saatesarjale laekunud kogu postist“.¹⁰⁶

Saate toimetajad valisid välja 16 ettepanekut, mis omakorda pandi televaatajate hääletusele, et tuginedes vaataja soovidele paika panna järgmises saates käsitletavad teemas, mis hääletustalongide kaudu avaldati ajalehes „Televisioon“. Laekus 8501 talongi, mis autorite sõnul ei kajasta osalejate arvu – paljud talongid olid saadetud perekondliku või töökollektiivi seisukohta arvestades. Hääletustalongide töötlemine toimus Eesti Raadio Arvutuskeskuse arvutusmasinal (raalil). Hääletustulemusi hinnati 10-palli süsteemis:

- 10 palli: idee hea, tingimata ellu rakendada
- 5 palli: idee väärtus keskmine
- 0 palli: idee nõrk, ei mõjuta probleemi lahendamist.¹⁰⁷

Hääletustulemustega püüdsid saate autorid mõjutada joomisega võitlemise komisjoni tööprotsessi. Sellega seoses palusid saate autorid komisjoni liikmeid ning probleemiga seotud ametkondade esindajaid osalema „Ajurünnaku“ saatesalvestusel, kus neid ettepanekuid avalikult käsitletakse ning hinnatakse. Saade kujuneks sillaks tavakodanikust televaataja ning nomenklatuurist võimuesindaja vahel.

Eelmainitud saate stsenaariumi kaudu saame teada, et seitsmest kutsutud ametiisikust osales seal 5. Kutse oli saadetud ENSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja Arnold Greenile,

¹⁰⁵ ERA.R-1590.8.128, lk 41.

¹⁰⁶ Eesti Televisiooni saabunud kirjade aruanded. Rahvusarhiiv (RA), ERA.R-1590.8.118, 116-117.

¹⁰⁷ ERA.R-1590.8.128, lk 41.

Eesti NSV rahandusminister Albert Norakule, Eesti NSV justiitsminister Erki Silvetile, Eesti NSV tervishoiuminister Väino Rätsepale, A. Martinile, Eesti NSV kaubandusministri asetäitja Toomas Terasale, ETKVL juhatuse esimene I asetäitja Harald Murumäele, kes kokku moodustasid ENSV alkoholismivastase võitluse komisjoni ja vastavad ametkonnad. Saatesse jäid tulemata Albert Norak (tagandati rahandusministri kohalt), Erki Silvet, Eesti NSV tervishoiuminister Väino Rätsep, Eesti NSV siseministri I asetäitja Aleksander Martin – põhjused teadmata. Lisaks esialgsetele kutsututele oli saates Eesti NSV Toiduainete Tööstuse minister Jaan Tepandi ja Eesti NSV rahandusminister Endel Mändmaa (sai rahandusministriks pärast Albert Noraku tagandamist).¹⁰⁸ Uuritavatest saate osadest tuntud ekspertidest ei olnud kohal ainult Asta Nagelit – põhjus teadmata. Saate täielikku sisu, nagu seda on selles töös käsitletud saate puhul (seisukohad, teemakäsitlused), välja ei ole toodud. Selle stsenaariumi kaudu saame teada, millised olid televaatajate seisukohad, mida edastati kirjade kaudu saade toimetusse. Niimoodi kritiseeritakse avaliku võimu plaanimajanduslikku eelarvepoliitikat, kus ollakse rahulolematud, et alkohol on riigimajanduse üks olulistest tuluallikatest, mille kaudu riiklik ning ühiskondlik huvi alkoholi piiramise vastu on minimaliseeritud.¹⁰⁹ Olemasolevate allikmaterjalide kaudu ei ole võimalik teada saada, milliseks muutus arutelu vaatajate poolt tehtud ettepanekute üle.

Uuritud saatele järgnes 3. detsembril 1981 eetris olnud „Ajurünnaku jälgedes“, mille eesmärk oli uurida saates püstitatud ettepanekute realiseerimist. Saatest allikmaterjale ei ole peale ühe sissejuhatava teksti.¹¹⁰ Seetõttu ei tea, mis moel teostati avalikku järelvalvet.

Saade „Ajurünnak“ kaasas enda saatesse suurt hulka avalikkust (valdkonna eksperdid, tavakodanikud ning keskvõimu esindajad), olles kooskõlas Habermasi käsitlusega avalikust sfäärist. Lisaks esimestes saadetes esinenud ekspertidele kutsuti järelsaatesse ka keskvõimu esindajad. Saate teema ning esindatud vaated tekitasid kõneainet ka teistes meediates. Saates mängisid suurt rolli vaatajakirjad, lähenedes neile teaduslike meetmeid kasutades (sotsioloogilised uuringud) ning kirjasaatjatele anti saatejuhtide kaudu ka avalik lava. „Ajurünnak“ püüdis teostada ka avalikku järelvalvet, mille puudumist teistes meediaruumides saate tegijatele ka ette heideti. Selleks tehti eelnevates saadetes käsitletud probleemidest saade „Ajurünnaku jälgedes“. Kuna tegemist on saate salvestusel läbi viidud diskussiooni üleskirjutusega, mis on küll sõna-sõnaline ning selles on kajastatud erinevaid

¹⁰⁸ ERA.R-1590.8.128, lk 44.

¹⁰⁹ Samas, lk 44.

¹¹⁰ Samas, lk 43.

seisukohti, siis on raske teada saada, kui palju sellest arutelust nägi televaataja pärast televiisori kaudu, sest Hagi Šeini sõnul saateid tsenseeriti ning oli vaja neid monteerida, ehkki arutluse enda puhul ei teostatud eelnevat kontrolli.¹¹¹ Võrdlevat materjali eetrisse jõudnud saate salvestusest avalikes arhiivides tollel ajal valitsenud kassettide defitsiidi tõttu ei eksisteeri.

¹¹¹ Autori kirjavahetus Hagi Šeiniga, 06.05.2022.

KOKKUVÕTE

Bakalaureusetöös uurisin, kas ja kuidas nägi välja avalik sfäär Nõukogude Eesti Televisioonis. Töö eesmärk oli välja selgitada ühe ETV saate, milleks oli 1978. aasta oktoobrikuus eetris olnud „Ajurünnaku“ kaks osa, näitel, kuidas leidis aset avalik diskussioon ning kes olid sellesse kaasatud.

Teoreetiliseks lähtekohtades võtsin Sabina Mihelji ja Simon Huxtable'i kontseptsiooni sotsialistliku televisiooni poolavalikust sfäärist, Ellen Mickiewicz poolt välja toodud kaheastmelisest massikommunikatsiooniteooriast, Simon Huxtable'i käsitlustest Nõukogude televisioonis esinenud isikute profiilist, Kirsten Bönkeri käsitlusest Nõukogude televisioonile saadetud kirjade mõjust avalikkuse kujundamisel. Kõiki neid sai täiendatud Eesti enda uurijate käsitlustega, mis puudutasid Eesti publitsistikat (Šein 2004, 2005, Vihalemm et al 2004, Vihalemm et al 1993). Nõukogude poolavalikust sfääris sai arutelu pidada ühiskonda puudutavate teemade üle seni, kuniks režiim ei näinud selles keskvõimule otsest vastandumist. Nõukogude poolavalikus sfääris said osaleda kõik ühiskonna liikmed, kes järgisid keskvõimu poolt ette nähtud ideoloogilist paradigmat. Kes aga hakkasid keskvõimule otseselt vastanduma või ei järginud ette nähtud reeglistikku, tõrjuti aga avalikust arutelust eemale.

Uurisin 1978. aasta oktoobrikuus eetris olnud arutelusaate „Ajurünnak“ poolt loodud avalikku sfääri. Selleks analüüsisin selle saate kahte osa, mis käsitlesid alkoholismi ja sellega kaasnevat probleemistiku ENSV-s. Kuna saadetest videomaterjali avalikes arhiivides ei eksisteeri, siis kasutasin Rahvusarhiivis olevat saatekausta, kus on saadaval ka saate tekstid, kus on kirjas saates olnud diskussioon ja saatekülaliste poolt tehtud sõnavõttud sõna-sõnalt toonaste telestuudio assistentide poolt üles kirjutatud.

Vaatlesin, milline nägi välja diskussioon: kes olid saatejuhid ning mis funktsiooni nad omasid, kes olid saatekülalised ning miks neid sinna valiti, millised olid saate teemad ning kuidas säilis fookus peateemal, millised olid saates osalenud isikute seisukohad ja kas nende vahel tekkis ka vastuolu teiste saates olnud isikutega ning kuidas vestlus sujus ja kas sõnavõttude ja arvamuste hulk oli tasakaalus.

Alkoholismi käsitlemist Nõukogude meedias saab pidada üheks näiteks, kuidas pehmeid teemasid oli võimalik Nõukogude meediumites avalikult kritiseerida nii et see ei oleks äratanud keskvõimuse suuremat tähelepanu.

Saate „Ajurünnak“, mis oli ETV Tartu Studio toodang, saatejuhtideks olid sotsioloogiataustaga noor ajakirjanik Hagi Šein ning erudeeritud ning pedagoogiaharidusega Rein Järlik – oma profiiliga sobisid nad seda saadet juhtima, sest nad olid televaatajate seas tuntud ning nende poolt kajastatud käsitlusi erinevatest sotsiaalsetest probleemidest usaldati. Saate külalisteks olid eksperdid, keda saab pidada tolle aja Tartu nomenklatuuriks ning kellel oli oma erialane kokkupuude alkoholismiprobleemiga. See samuti tõstis nende usaldusväärust televaatajate silmis.

Arutelusaates osalenud eksperdid omasid seisukohti, mida toetati omakorda näidetega enda erialast. Palju esines faktilisi seisukohti, millele oli teistel saatekülalistel, kellel puudus kokkupuude vastava valdkonnaga, raske argumenteerida. Kui miski jäi arusaamatuks, siis küsiti üksteiselt asju üle. Nõukogude keskvõimu ja nende institutsioonidele otsest kriitikat ei esinenud. Kriitika alla sattus ühiskond ja selle liikmed, keda peeti probleemi tekitajateks ning süvendajateks ning nende hoiakute muutmises nähti lahendust probleemile.

Igas saate osas, kus käsitleti alkoholismiga seotud probleemide erinevaid aspekte (majanduslik, õiguslik ja kasvatuslik), olid domineerivamad sõnavõtjad isikud, kes olid selle teemaga igapäevaselt rohkem seotud. Nii võtsid majandusliku aspekti käsitlemisel kõige enam sõna majandusinimesed, õigusliku aspekti käsitlemisel kõige enam sõna juriidikaga seotud inimesed ning kasvatusliku aspekti käsitlemisel kõige enam sõna pedagoogilise taustaga inimesed. Universaalselt käitub aga psühhiaatria taustaga Heiti Kadastik, kes igas valdkonnas püüab välja tuua erinevaid psühholoogilisi aspekte, mis seostuvad antud saate osa teemaga.

Saates „Ajurünnak“ käsitletud probleemid said tagasisidet ka ühiskonna teistes meediumites. Saatele said oma panuse anda ka televaatajad, kelle ideid oodati ning kanti ette hilisemates saadetes, kus esinesid ka ENSV valitsuse ning alkoholismivastase võitluse komitee liikmed. Avalikku järelevalvet, mille puudumist algselt saate tegijatele ette heideti, püüti kompenseerida järelsaatega „Ajurünnaku“ järgedes“.

Niisiis saab saate „Ajurünnak“ puhul rääkida näitest, kuidas loodi avalik sfäär Nõukogude Eesti Televisioonis. Ehkki see omas Nõukogude meediasüsteemile omaseid elemente (tsensuur, sotsioloogilised uuringud, kommunikatsioon ning struktuur) oli tegemist Habermasi kontseptsioonist tuleneva poolavaliku sfääriga, mis oli omane sotsialistlikule publitsistikasaadetele, sest järgima pidi keskvõimu poolt ettekirjutatud reegleid. Kuna „Ajurünnak“ astus nendest piiridest pidevalt üle, siis lõpuks pandi saade 1983. aastal

keskvõimu surve all kinni ning saate tegijad suunati ümber teistele töödele ning neil keelati poliitiliste saadete tegemine.

Antud töö võiks olla alustuseks Nõukogude Eesti televisiooni erinevate tasandite uurimiseks, mida seni on väga vähe tehtud.

ABSTRACT

After the Second World War the television started to spread in every region around the world. Estonia was then occupied by the Soviet Union and the society followed the rules which were made up by the socialist regime. So was the situation in local media, which previously had the goal to be the public sphere for the members of the society, but now had to operate in the Soviet socialist paradigm, which contained state surveillance and censorship.

In 1978, during the Era of Stagnation, the Estonian Television broadcasted a talk-show called „Ajurünnak“ („Brainstorm“), led by Hagi Šein and Rein Järlik. The aim of the talk-show was to create public sphere in the Soviet Estonia, where it was possible to talk about different social problems in order to have the society function better. The aim of this study was to find out how did the talk show filled that role by analysing different aspects of the talk-show considering the concept of the socialist public sphere and its key factors.

By examining the scenarios of this talk-show and following the discussion and the reaction from society it can be seen that from the perspective of Habermasian public sphere it is semi-public sphere where the dictors, guests and viewers did participate, but it was all controlled by the socialist regime, where the topic and discussion were controlled, censored and edited out of the show after, if the regime saw it necessary.

This work could be the input for the later studies regarding different aspects of Soviet Estonian Television.

KASUTATUD KIRJANDUS

Primaarsed allikad:

Hagi Šein. "Ajurünnak": stsenaariumid ja materjalid. Rahvusarhiiv (RA), ERA.R-1590.8.128.

Eesti Televisiooni saabunud kirjade aruanded. Rahvusarhiiv (RA), ERA.R-1590.8.118.

Sekundaarsed allikad:

Kelli Arusaar-Tamming. 1985. aasta nõukogude alkoholipoliitika ja selle tagajärjed Eesti NSV-s. - Mäetagused, 2007, 36, 35-58.

Kirsten Bönker. "Dear Television Workers..." TV Consumption and Political Communication in the Late Soviet Union. - Cahiers du Monde Russe, 2015, 56(2-3), 371-399.

Kirsten Bönker. Talking With the Consumer: Consumer Issues on Soviet Television. - Laboratorium, 2016, 8(1), 30-57.

Norman Fairclough. Discourse and Social Change. Cambridge, Polity Press 1993.

Jürgen Habermas. The Structural Transformation of Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. Cambridge, MIT Press 1989.

Svennik Høyer. Epp Lauk. Peeter Vihalemm. Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Road to Freedom. Perspectives on History, Ethnicity and Journalism. Tartu, Nota Baltika 1993.

Simon Huxtable. The Problem of Personality on Soviet Television, 1950s-1960s. - VIEW: Journal of European Television History & Culture, 2014, 3(5), 119-130.

Uve Mast. Rünnak "Ajurünnakule". Edasi, 27.10.1978, nr 9, lk 4.

Ellen Mickiewicz. Television and the Formation of Public Opinion. Split Signals: Television and Politics in the Soviet Union. Oxford, University Press 1988.

Sabina Mihelj, Simon Huxtable. From Media Systems to Media Cultures: Understanding Socialist Television. Cambridge, University Press 2018.

Marek Miil. Eesti Televisiooni raskustest Soome TV "katmisel". EKP võitlus "kodanliku televisiooni" vastu. - Acta Historica Tallinnensia, 2012, 18, 113.

Georgi Morozov, Arnold Raag, Henno Ustav. Ringhäälingu ja televisiooni areng Tartus (aastail 1954-1964). - Kui kaugused kaovad. Meenutusi ja mälestusi raadio ja televisiooni arengust Eestis. Valgus, Tallinn 1990.

Mäng ja tõsielu. Sirp ja Vasar, 11. jaanuar 1979, nr 43, lk 7, 14.

Pirkko Nuolijärvi. Liisa Tiittula. Televisiokeskustelun näyttämöllä. SKS, Helsinki 2000.

Ene Pajula et al. ETV 40. Tallinn, PrinTall 1995.

Meelis Pirn. Eesti Raadiote aastail 1986, 1988 ja 1990 saabunud kirjad avaliku arvamuse kajastajana. Tartu Ülikool, ajakirjanduse kateeder, Tartu 1991.

Juhan Peegel. Sissejuhatus televisioonižurnalistikasse. Tartu, TRÜ 1978.

Kristin Roth-Ey. Moscow Prime Time: How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War. Cornell, University Press 2011.

Kristin Roth-Ey, Larissa Zakharova. Communications and Media in the USSR and Eastern Europe. - Cahiers du Monde Russe, 2015, 56(2-3), 1-16.

Mark Lawrence Schrad. Vodka Politics: Alcohol, Autocracy, and the Secret History of the Russian State. Oxford, University Press 2014.

Hagi Šein. Suur teleraamat. 50 aastat televisiooni Eestis 1955-2005. Tallinn, TEA 2005.

Hagi Šein. Televisioon Eestis 1955-2004. - Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965-2004, Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus 2004.

Treufeld, I. Ajakirjanduslik faktiloome erinevates ühiskondlikes tingimustes. Tartu Ülikool, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, Tartu 2012.

Aune Unt. Televisiooni žanriline areng ja selle avaldumine Eesti teleprogrammides. Tartu Ülikool, Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond, Tartu 2003.

Kalev Vapper. Saatejuhi roll publitsistlikes televisioonisaadetes. Tartu Riiklik Ülikooli Eesti keele kateeder, Tallinn 1976.

Peeter Vihalemm. Empiiriliste meediauuringute areng Eestis 1965-2004. - Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965-2004, Tartu, Ülikooli Kirjastus 2004.

Peeter Vihalemm. Marju Lauristin. Eesti ühiskonna ja meedia muutumine 1965-2004. - Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965-2004, Tartu, Ülikooli Kirjastus 2004.